

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка

Факультет дошкільної, початкової освіти і мистецтв

Кафедра дошкільної та початкової освіти

Кваліфікаційна робота

освітнього ступеня: «магістр»

на тему

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА ПЕРШОКЛАСНИКІВ
ПІД ЧАС АДАПТАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ**

Виконала:

студентка II курсу, 21-М групи

Спеціальності 013 «Початкова освіта»

Кузьович Наталія Іванівна

Науковий керівник:

к. пед. н., доцент

Кисла Оксана Федосіївна

Чернігів – 2023

Роботу подано до розгляду « ____ » _____ 2023 року.

Студентка

(підпис)

Наталія Кузьович

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник

(підпис)

Оксана Кисла

(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота розглянута на засідання кафедри дошкільної та початкової освіти протокол № _____ від « ____ » _____ 2023 р.

Студентка допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Зав. кафедри

(підпис)

Ірина Турчина

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Кузьович Н.І. «Психолого-педагогічна підтримка першокласників під час адаптаційного періоду». Кваліфікаційна робота освітнього ступеня - магістр. Спеціальність - 013 «Початкова освіта». Чернігів, 2023.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню питання психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду. Проблему адаптації першокласників до навчання у школі досліджували: Л. Артемова, А. Малиновська, О. Савченко, Н. Фоменко, Р. Шиян. Для успішного досягнення поставленої мети в теоретичному розділі проводиться дослідження аспектів психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду. Розглядаються питання висвітлення сутності та змісту поняття адаптації до школи у науковій літературі. З'ясовано, що адаптаційні процеси, зумовлені засвоєнням нових норм шкільного життя, збільшують психофізіологічне напруження та створюють типові кризові ризики для особистісного зростання. Це зумовлює необхідність створення відповідного освітнього середовища та надання першокласникам відповідної психолого-педагогічної підтримки для сприяння шкільній адаптації та запобігання дезадаптації дітей. В межах цього розділу представлено характеристику особливостей психологічного, фізіологічного, особистісного розвитку учнів 1 класу як передумова успішної адаптації до школи та проаналізовано особливості роботи вчителя у першому класі.

В розділі II організовано та проведено емпіричне дослідження методичних підходів та шляхів забезпечення психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду. Для діагностування обрано методики з урахуванням предмета емпіричного дослідження, показників валідності та надійності кожного методу та придатності їх використання в дослідницькій групі учнів перших класів. Здійснено поглиблений аналіз педагогічного досвіду вчителів початкових класів щодо забезпечення психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду та розроблені рекомендації вчителям, батькам під час адаптаційного періоду першокласників. Також проаналізовано особливості адаптації дітей до умов шкільного навчання та психолого-педагогічної підтримки дітей під час дистанційного навчання в початкових класах.

Результатом проведеного дослідження стало з'ясування методичних підходів та шляхів забезпечення психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду. Визначено, що всі учасники цього процесу: вчителі, психологи, батьки – мають працювати разом як команда, визнаючи важливу роль кожного учасника в процесі навчання та розвитку дитини.

Ключові слова: *адаптація, психолого-педагогічна підтримка, психофізіологічне напруження, адаптаційний період.*

ABSTRACT

Kuzyovych N.I. «Psychological and pedagogical support of first graders during the adaptation period.» Master's degree thesis. Specialty - 013 «Primary education». Chernihiv, 2023.

The qualification's thesis is devoted to the study of psychological and pedagogical support of first-graders during the adaptation period. The problem of adaptation of first-graders to learning at school was studied by: L. Artemova, A. Malinovska, O. Savchenko, N. Fomenko, R. Shiyanyan. In order to achieve the set goal in the theoretical section successfully, there is conducted the study of aspects of psychological and pedagogical support of first graders during the adaptation period. Issues of highlighting the essence and adapting the content of the concept to the school in scientific literature are considered. It was found that the adaptation processes caused by the assimilation to new standards of school life increase psychophysiological stress and create crisis risks for personal growth. This makes it necessary to create an appropriate educational environment and provide first-graders with appropriate psychological and pedagogical support to promote school adaptation and prevent maladaptation of children. Within this section, the features of psychological, physiological, and personal development of 1st grade students are presented as a background for successful adaptation to school, and the features of a teacher's work in the first grade are analyzed.

In Section II, an empirical study of methodical approaches and ways of providing psychological and pedagogical support to first-graders during the adaptation period is organized and conducted. For diagnosis there are chosen methodologies, which take into account the subject of empirical research, indicators of validity and reliability of each method and the suitability of their use in the research group of first graders. An in-depth analysis of the pedagogical experience of primary school teachers regarding the provision of psychological and pedagogical support for first graders during the adaptation period was carried out, and recommendations for teachers and parents during the adaptation period of first grade students were developed. The peculiarities of children's adaptation to the conditions of school education and psycho-pedagogical support of children during distance learning in primary school are also analyzed.

The result of the conducted research is the clarification of methodological approaches and ways of providing psychological and pedagogical support to first-graders during the adaptation period. It was noted that all participants in this process: teachers, psychologists, parents - should work together as a team, recognizing the important role of each participant in the process of learning and development of the child.

Key words: adaptation, psychological and pedagogical support, psychophysiological stress, adaptation period.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС АДАПТАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ	10
1.1. Адаптація до школи як психолого-педагогічна проблема	10
1.2. Особливості психологічного, фізіологічного, особистісного розвитку учнів 1 класу як передумова успішної адаптації до школи	199
1.3. Особливості організації роботи вчителя у першому класі.....	32
Висновки до першого розділу	41
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА ШЛЯХИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС АДАПТАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ	433
2.1. Вивчення особливостей адаптації дітей до умов шкільного навчання.....	433
2.2. Підтримка дітей під час дистанційного навчання в початкових класах.....	63
2.3. Аналіз педагогічного досвіду вчителів початкових класів щодо забезпечення психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду.	72
2.4. Рекомендації вчителям, батькам під час адаптаційного періоду першокласників	77
Висновки до другого розділу	83
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	90
ДОДАТКИ	999

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціальні, економічні та соціокультурні зміни, які на даний час відбуваються в Україні зумовлюють реформування та перебудову всієї системи освіти, яка зорієнтована на інтегрування в європейський освітній простір. Таким чином, перед сучасною науковою теоретичною та практичною педагогікою та психологією в Україні стоїть мета реалізації принципів Нової української школи в освітньому процесі: отримання учнями глибоких та міцних знань у комплексі з розвитком здібностей кожної дитини. Але в умовах сучасних реалій в Україні більші зусилля педагогів та методистів традиційно направлені на опанування дитиною певних знань та умінь з основних навчальних предметів, тоді як збереження психологічного здоров'я дитини на науковій основі, її гармонійний розвиток часто залишається поза основною увагою.

В цьому випадку цілісність формування здорової, активної, всебічно розвинутої та освіченої особистості з необхідними вміннями, знаннями та навичками може бути порушена. Це пов'язано з тим, що на етапі переходу від процесу дошкільної освіти до систематичного шкільного навчання та виховання відбувається надзвичайно складний та важливий процес, що зумовлює суттєві зміни в житті та розвитку дитини, оскільки адаптація першокласника до шкільного навчання та життя має пряму залежність від психолого-педагогічної готовності дитини до школи, її адаптаційних можливостей, спільних зусиль педагогів, психологів та батьків у підтримці першокласника. Своєю чергою психолого-педагогічна готовність до шкільного навчання не може визначатися суто вміннями читати та писати, а найголовнішим пріоритетом має бути загальний розвиток дитини. Саме він забезпечує подальшу якість навчання учня у школі. Позитивна адаптація дитини до школи здійснює потужний вплив на її подальшу успішність, ефективну соціалізацію, опанування необхідними знаннями та компетентностями.

Процеси адаптації першокласника до шкільного навчання та життя зумовлюють необхідність опанування вчителями та батьками знань з вікових психолого-педагогічних особливостей дітей шести-семи років. Це повинно стати базою для правильної раціональної побудови для дитини освітнього процесу. Тобто має бути побудована система роботи на основі тісної співпраці всіх учасників процесу – педагогів, психологів, методистів та батьків, що забезпечить успішність періоду адаптації першокласника та значно підвищить ефективність освітнього процесу надалі.

Побудова та розвиток сучасної моделі початкової освіти, удосконалення процесів виховання повноцінної особистості, починаючи з початкових етапів освітніх процесів є одним з основних завдань, яке стає неможливим без прогресивних ідей педагогів та вчених. Питання вікової психології дитини та формування особистості в системі початкової шкільної освіти висвітлено у працях О. Атемасової, О. Білан, Л. Василенко, Л. Возної, Л. Долинської, Т. Дуткевич, С. Карпенчук, Т. Котирло, В. Кузьменко, Г. Лаврентьевої, С. Максименко, В. Огнев'юка, З. Огороднійчук, Ю. Приходько, М. Савчин, О. Скрипченко та інші.

Проблеми адаптації першокласників до навчання у школі на етапі переходу від дошкільної до початкової шкільної освіти вивчали на різних рівнях сучасні дослідники: Л. Артемова, А. Богуш, Н. Бібік, В. Бординюк, М. Вашуленко, К. Волинець, Ю. Волинець, Н. Гавриш, О. Гуріна, І. Загній, Н. Захарова, В. Кобаль, Г. Колесова, О. Кононко, І. Любченко, А. Малиновська, Л. Пироженко, Т. Поніманська, Г. Рибчинська, О. Савченко, Н. Фоменко, Р. Шиян та інші, які стверджують, що сьогодні пріоритетним є вивчення питання саме навчальної адаптації.

Низка вітчизняних науковців присвятили свої праці саме початковій ланці освіти, де зокрема окреслюють реалізацію психолого-педагогічної підтримки першокласників в період адаптації до шкільного навчання на різних рівнях. Означену проблему досліджували: Л. Байда, О. Берник, І. Большакова, Н. Васильченко, Є. Воронова, І. Гобот, О. Гонтар,

І. Дичківська, Т. Ілляшенко, Г. Коберник, І. Козак, Ю. Котяхова, І. Луценко, Ю. Луценко, В. Моляко, Ю. Найда, А. Обухівська, О. Онопрієнко, В. Панок, М. Пристінська, О. Проскура, Н. Софій, В. Семиченко, Н. Сосновенко, Н. Стадненко та інші.

Попри численні дослідження, частина проблеми психолого-педагогічної підтримки першокласника в процесі адаптаційного періоду є на сьогодні ще недостатньо вивченою та висвітленою, зважаючи на необхідність узгодження підходів до її вирішення зі стрімкими процесами реформування освіти в Україні. Цим обумовлений вибір теми даного дослідження.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати і практично перевірити умови забезпечення психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду.

Для досягнення мети визначені наступні **завдання дослідження:**

1. Розкрити сутність поняття адаптації до школи як психолого-педагогічної проблеми.
2. Охарактеризувати особливості розвитку першокласників та проаналізувати особливості роботи вчителя у першому класі.
3. Провести емпіричне дослідження особливостей адаптації учнів першого класу.
4. Визначити підходи до психолого-педагогічної підтримки дітей під час дистанційного навчання та вивчити досвід роботи вчителя початкової школи.
5. Розробити рекомендації вчителям та батькам для роботи під час адаптаційного періоду першокласників на засадах педагогіки партнерства.

Об'єкт дослідження: процес адаптації першокласників до школи.

Предмет дослідження: особливості та умови психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз психолого-педагогічної, науково-методичної літератури, порівняння, класифікація, систематизація та

узагальнення отриманої інформації з метою розкриття особливостей досліджуваного феномену; *емпіричні* – аналіз педагогічного досвіду спостереження, бесіди, тестування, анкетування за допомогою таких методик: методики Керна Йірасика, «Будиночки», «Школа звірів» з метою вивчення особливостей адаптації першокласників.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося на базі Сосницької гімназії імені О. П. Довженка.

Апробацію матеріалів кваліфікаційної роботи здійснено на: X Всеукраїнській науково-практичній студентській інтернет-конференції «Науковий простір студента: пошуки і знахідки» і Всеукраїнській онлайн-конференції з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації».

Публікації. За матеріалами кваліфікаційної роботи опубліковано тези: «Адаптація першокласників до школи як психолого-педагогічна проблема» Науковий простір студента: пошуки і знахідки: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної студентської інтернет-конференції (м. Київ, 31 березня 2023) Київ, 2023. С. 337-340 та «Шляхи забезпечення психолого-педагогічної підтримки учнів початкової школи під час адаптаційного періоду в умовах дистанційного навчання»: матеріали Всеукраїнської онлайн-конференції з міжнародною участю «Стратегії та практика організації освітнього процесу в умовах невизначеності: нові виклики та перспективи реалізації» (м. Чернігів, 30 травня 2023) Чернігів, 2023. С. 72-74.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, що налічує 75 найменувань, та додатків. Основна частина роботи викладена на 87 сторінках. Загальний обсяг роботи складає 106 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС АДАПТАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ

1.1. Адаптація до школи як психолого-педагогічна проблема

Початок навчання в закладах загальної середньої освіти (ЗЗСО) викликають у першокласників істотні зміни їх діяльності та способу життя. Такий період є досить непростим для дітей. Даний процес супроводжується різноманітними змінами у функціональному стані та значною мірою стосується психоемоційної сфери. До того ж процес адаптації дітей до нового навчального середовища передусім залежить від їх здатності успішно розкриватись у нових для них умовах, що стає запорукою сприятливого завершення періоду адаптації, успішного навчання та відповідної поведінки в майбутньому. Таким чином, проблему адаптації дітей до школи слід віднести до однієї з найбільш важливих тем сучасності, що вимагає цілеспрямованого розв'язання в межах початкової ланки освіти.

Слід зазначити, що адаптаційні процеси, зумовлені засвоєнням нових норм шкільного життя збільшують психофізіологічне напруження та створюють типові кризові ризики для особистісного зростання. Це зумовлює необхідність створення відповідного освітнього середовища та надання першокласникам відповідної психолого-педагогічної підтримки для сприяння шкільній адаптації та запобігання дезадаптації дітей. Дані вимоги встановлені Державним стандартом початкової загальної освіти [13].

Оскільки початок навчання в школі для кожної дитини визначається досить сильним стресом, вони з однієї сторони можуть відчувати радість та захват, проте з іншої – проявляти розгубленість, напругу та почуття тривоги. Саме тому з початком навчання у школі у більшості першокласників можуть з'являтися симптоми порушення сну, апетиту, підвищення температури тіла, або навіть загострення хронічних захворювань. Також діти на цьому етапі досить легко відволікаються на уроках, швидко втомлюються та володіють низьким рівнем працездатності [65, с. 9].

Тож для успішного навчання школярів необхідно враховувати проблематику їх адаптації до шкільного життя. Труднощі першого року навчання визначається новими умовами життя, новими умовами діяльності, новими вимогами до дітей (навчальний рік розпочинається з адаптаційних 2-х місяців). Особливо важкими фізіологічно й психологічно є перші три-чотири тижні навчання, а тому входження дитини в шкільне життя повинно проводитися поступово [62, с. 38].

Отже, перші тижні навчання в першому класі є важливим етапом для створення освітнього середовища, атмосфери прийняття, довіри та бажання самовираження. На цьому етапі закладається основа вербальної взаємодії між вчителями та учнями, а також учнями між собою. Тому протягом першого місяця більшість уваги приділяється знайомству, розповідям, улюбленим іграм, співпрацям у групах та виконанню спільних завдань тощо, а освітнє середовище має стати безпечним місцем, де діти відчуватимуть себе захищеними, згідно з Законом України «Про освіту» [47] та Концепцією «Нової української школи» (НУШ) [50], що ставлять перед ЗЗСО завдання створення такого освітнього простору, в якому діти зможуть самовизначитися та реалізувати власні творчі здібності.

Додатком до Наказу Міністерства освіти і науки України «Про затвердження методичних рекомендацій щодо адаптаційного періоду для учнів першого класу у Новій українській школі» [44] затверджені й розробки методичних програм, що спрямовані на формування комфортного освітнього середовища за Концепцією НУШ. Тому в перший місяць перебування першокласників у ЗЗСО необхідно створити сприятливі умови для їх перебування в класі, налаштувати довіру, взаєморозуміння та співпрацю [22, с. 127].

Зауважимо, що процес адаптації реалізується щоразу, коли здійснюються будь-які значні зміни життєдіяльності, що своєю чергою забезпечують зміни нового гомеостатичного стану та дозволяють досягати максимальної ефективності фізіологічних функцій та поведінкових реакцій.

Оскільки організми та середовище перебувають у динамічній, а не статичній рівновазі, їх баланс постійно змінюється, тому адаптаційні процеси повинні здійснюватися постійно [43, с. 152].

В наш час поняття «*адаптація*» представлено наступним чином: «Адаптація (від *лат. adaptatio* – пристосування)... – сукупність морфологічних, поведінкових, популяційних та інших особливостей біологічного виду, яка забезпечує можливість специфічного способу життя у певних умовах зовнішнього середовища» [57, с. 101-102].

Логічне пояснення адаптаційного явища вперше було здійснено Ч. Дарвіном, де на думку автора, в процесі адаптації формуються ознаки й властивості, які є найбільш вигідні для живої істоти, та завдяки яким організм отримує здатність до існування в конкретному середовищі проживання. Також автори психоаналітичної концепції (Г. Гартман, Ф. Ніцше, З. Фрейд), через визначення широкої системи понять, що відображають процес адаптації індивіда в нових умовах, намагалися розробити чітку теорію адаптації людини до соціального середовища. Така теорія ґрунтувалася на позиціях, в основі яких була розроблена формула структури психіки людини, що включає три сфери: «Воно», «Я» та «Над-Я» [18, с. 8; 51, с. 13].

Як наслідок, початковим положенням неофрейдистів (Г. Салліван, Е. Фромм, К. Хорні) заведено вважати принцип культурного детермінізму, який відіграє головну роль в соціальному середовищі та є фактором розвитку психіки індивіда, його відносин з навколишнім світом. Але неофрейдівська теорія не вбачає зв'язку між природою й культурою, а визнає психічні процеси при адаптації індивіда лише односторонніми реакціями на дії зовнішнього середовища [51, с. 13].

Д. Тудоран зауважує, що «у багатьох суспільних науках (філософії, соціології, соціальній психології) частіше застосовується категорія «соціальна адаптація», під якою розуміється система, яка спрямована на опанування суспільними нормами. Варто відзначити, що соціальна адаптація

не виключає біологічні форми адаптації, а видозмінює їх, включаючи в себе регульовані і внутрішні елементи» [62, с. 9].

Біхевіористи (Дж. Вотсон, Е. Толмен) розуміють адаптацію як: «процес фізичних, соціально-економічних або організаційних змін в груповій поведінці, соціальних відносинах, культурі» [62, с. 9]. Одночасно біхевіористи відзначали адаптивний характер змін у поведінці дитини в процесі навчання. На важливості цих проблем вперше наголошував філософ Г. Спенсер, який виділяв «важливу умову придбання адаптивних можливостей особистості в процесі її розвитку та соціалізації» [62, с. 10].

Дослідники необіхевіористи (Г. Айзенк, Г. Хенкі), ретельно вивчивши адаптаційні процеси, розділили їх на адаптацію *соціальну* й *загальну*, де адаптація – це «стан індивіда, при якому його потреби, з одного боку, і вимоги середовища, з іншого – повністю задоволені» [51, с. 15]. Ж. Піаже розглядав соціальну адаптацію людини як засвоєння правил середовища, ототожнення себе з ним, з іншого боку як перетворення, «уподібнення» середовища власне собі, тобто як двосторонній процес та результат взаємної діяльності суб'єкта і соціуму [18, с. 12].

В рамках гуманістичної психології А. Маслоу та Г. Оллпорт вважають, що адаптацію потрібно розглядати як ефективний, оптимальний взаємозв'язок особистості і середовища. Таким чином, дані представники гуманістичної психології розглядають адаптацію як: «динамічний процес взаємодії особистості і середовища, і важливим критерієм успішності адаптації виступає ступінь інтегрованості особистості із середовищем» [62, с. 10]. Таким чином, адаптація особистості полягає в досягненні відповідності між усвідомленим: «Я-реальним» та «Я-ідеальним», де людина прагне до реалістичного сприйняття себе і своїх відносин з іншими людьми.

Адаптація в цілому набула характеристики як стан взаємозв'язків особистості в групі чи колективі [62, с. 12]:

1. Виконання особистістю своєї діяльності у взаємодії без появи зовнішніх чи внутрішніх конфліктів.

2. Задоволення потреб особистості та виконання нею рольових очікувань, які до неї пред'являє референтна група повною мірою.
3. Переживання особистістю стану вільного вираження творчих здібностей та самоствердження.

Таким чином, адаптація є процесом пристосування особистості до середовища існування, який може протікати на різних рівнях: біологічному, фізіологічному, соціальному, психологічному, соціально-психологічному, соціально-педагогічному. Також адаптація визначається як індивідуальний процес, заснований на аналізі індивідуальних потреб та мотивів [62].

Зокрема, розрізняють *адаптацію*, як процес та *адаптованість*, як її результат. Існують два типи адаптованості [62]:

1. *Регресивна*, що виглядає як формальна адаптація, яка не відповідає інтересам соціуму, соціальної групи або самої людини;
2. *Прогресивна*, коли досягається абсолютна адаптація.

Тільки прогресивна адаптація здатна привести до справжньої соціалізації людини, при цьому адаптивний механізм вступає в роботу при виникненні адаптивної ситуації, що виникає в двох випадках: при змінах в середовищі, а також при таких змінах в суб'єкті адаптації, які роблять нереальними для нього досягнення нових цілей в колишніх умовах середовища.

Щодо *адаптації в педагогічному середовищі*, вона характеризується наступними найбільш важливими аспектами [14]:

- впливом навчального закладу (навчальний заклад є одночасно і адаптованим, і адаптуючим елементом, де учні є не тільки суб'єктами процесу адаптації, а й частиною самого середовища);
- діяльністю, яка протікає в умовах освітнього процесу (яка педагогічно організована та керована);

Таким чином, з вище зазначеного загалом, адаптацію до шкільного навчання можна розглядати у трьох базових ракурсах: *психологічна*,

фізіологічна та соціальна, де надалі всі елементи адаптації певною мірою взаємно детерміновані та корелюються між собою [14, с. 45].

Фізіологічна адаптація відрізняється найменшою тривалістю (від кількох тижнів до 5-6 тижнів), що зазвичай позначається на пристосуванні до зміни режиму життєдіяльності та нового порядку дня. Така адаптація виникає за резервних можливостей людини, які проявляються у вигляді фізіологічних та біохімічних зрушень, перебудови на рівні систем органів. Зрештою фізіологічна адаптація має три основних етапи (рис. 1.1) [23, с. 5]:

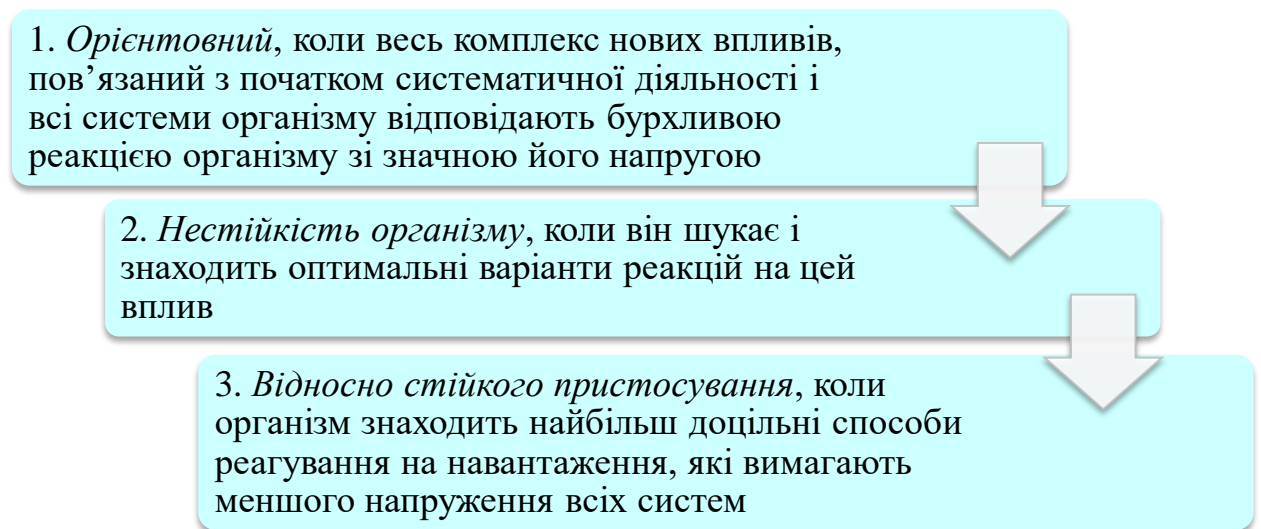


Рис. 1.1. Характеристики основних етапів фізіологічної адаптації

Однак потрібно відзначити, що оскільки навчальна діяльність є безперервною, а роль цих факторів може залежати від віку, статі та використання освітніх технологій, усі три адаптаційні процеси не можуть бути обмежені тільки визначеним терміном.

Соціальна адаптація (як завершальний етап адаптації загалом, що забезпечує як фізіологічний і психологічний, так і соціальний добробут особистості) проявляє себе коли досягається взаємодія особистості та групи, що відбувається без тривалих зовнішніх і внутрішніх суперечностей, де особистість виконує свою основну діяльність, вільно відповідає тим рольовим очікуванням, які пред'являє до неї група. Тож соціальна адаптація

визначається як процес, за допомогою якого діти досягають стану соціальної рівноваги при відсутності переживання конфлікту з оточенням. Така адаптація проходить в чотири основні стадії [5, с. 163]:



Рис. 1.2. Стадії соціальної адаптації

Проте крізь призму адаптації учнів молодшого шкільного віку до умов навчання в ЗЗСО особливу увагу слід приділяти *психологічній адаптації* – активному пристосуванню особистості до нових умов середовища та оточення (встановлення гармонійних відносин між особистістю і новим соціальним макросередовищем, специфічних для людини умов), що потребують перебудови когнітивної, мотиваційної та емоційно-вольової сфер особистості при переході на новий етап життєдіяльності, оскільки в цей час потенційні проблеми шкільної адаптації дітей вирішуються, як правило, за допомогою надання психологічної підтримки (шляхом зниження тривожності, підвищення впевненості в собі та оптимізації самопочуття дітей за можливості створення сприятливих умов освітньо-розвивального середовища).

Психологічна адаптація являє собою процес мотивації адаптивної поведінки людини, формування цілей й програм її реалізації в ситуаціях, що характеризуються значною новизною та важливістю. Це процес взаємодії особистості дитини з середовищем, за якого дитина повинна враховувати особливості середовища та здійснювати на нього вплив, задля забезпечення задоволення базових потреб та реалізації значущих зв'язків. Отже, період адаптації першокласників пов'язаний з трансформацією раніше сформованих стереотипів поведінки та життєвих навичок дітей, що призводить не тільки до багатьох труднощів у взаємодії з навколишнім світом і в повсякденному житті, а й часто спричиняє погіршення навчальних успіхів [5, с. 162-163].

Адаптація дитини до школи – явище багатогранне і критеріями успішності процесу адаптації в школі з одного боку є результативність навчальної діяльності, а з іншого психологічний стан, емоційне самопочуття, відсутність внутрішнього напруження чи дискомфорту у дитини та, як зазначають О. Кривчикова і Т. Лясота, ефективність адаптації дитини до навчання значною мірою визначає увесь подальший період її перебування в ЗЗСО [25, с. 162-163].

Найважливішими показниками адаптації є внутрішній стан дитини, емоційне почуття, внутрішня напруженість, однак важливим критерієм є й успішність у навчанні. Але, на жаль, адаптація не всім дається легко, а для деяких першокласників нерідко затягується. Неповноцінні адаптаційні процеси не завжди пов'язані зі специфічними труднощами в навчанні і можуть виникати навіть при хорошій успішності. Про це свідчить дезадаптація дитини, що виявляється на тлі гарної успішності та дисципліни в постійній внутрішній тривозі, страху перед педагогом або однокласниками, труднощів в спілкуванні, неадекватною самооцінкою [27, с. 18].

Л. Гармаш, виходячи із провідного виду діяльності молодших школярів – навчальної діяльності, пропонує оцінювати ефективність адаптації саме за навчальними успіхами дитини [11]. Звідси та за вище зазначеним, визначальною та фундаментальною умовою ефективності вжитих психолого-

педагогічних засобів щодо адаптації дітей до шкільного навчання постає саме *готовність дитини до навчання*, зокрема *психологічна готовність*, тобто рівень психічного розвитку дитини (складовими якого є певний рівень мотиваційного, емоційно-вольового, інтелектуального та соціально-комунікативного розвитку), який дозволяє їй легко займатися як навчанням, так і швидко адаптуватись до нових для неї умов життя. Тож успішність засвоєння навчальної інформації та рівень розвитку психічних функцій свідчать про фізіологічну, соціальну та психологічну готовність дитини до переходу до нових умов освітнього середовища в якій вона перебуває [19, с. 102].

Всі види шкільної адаптації передбачають суттєві зміни в житті першокласників, їхньому фізіологічному, психічному та соціальному станах, що супроводжуються відчуттями дискомфорту (пов'язаними переважно із втратою звичних та улюблених занять, зі зміною соціального оточення), зламом і дисбалансом динамічних стереотипів, швидким накопиченням нової інформації та особистісними змінами, де проявами таких станів можуть бути тривожність, фрустрація, депресія, невпевненість у собі, невротичні розлади тощо [74, с. 174-175].

Сьогодні широко декларує індивідуальний підхід до виховання та навчання школярів, адже Концепція НУШ активно наголошує на впровадження ідеології дитиноцентризму, головна ідея якого постає в особистісно-орієнтованому підході до молодших школярів – створенні виховної системи на принципах взаємної відповідальності, взаємодопомоги, взаємної зацікавленості у досягненні навчальних успіхів та, як наголошує І. Бех, необхідності активного розвитку самооцінки, товарищескості, моральних, соціальних якостей та почуттів (доброти, чуйності, емпатії) у молодших школярів [38, с. 41; 40, с. 154-156]. У зв'язку з цим в межах програмних курсів НУШ пропонуються тематично інтегровані підходи до організації роботи з першокласниками. При такому підході кожен тиждень присвячений окремій темі. Наприклад, у вересні: «Я - школяр/школярка»,

«Мої друзі»; «Наш клас»; «Моє довкілля». Ознайомлення із цими темами дозволяє дітям опанувати соціальні та громадянські компетентності та краще розпочати адаптаційний період [22, с. 127].

Проте не слід забувати, що перший клас школи є адаптаційним періодом для дитини. Під час будь-якого адаптаційного процесу для дітей важливим є ресурс, підтримка та авторитет «ведення», адже діти дуже чутливі та уважні до тих, хто стає для них опорою. Загалом, психологічний супровід й місце дорослого поруч із дітьми – це пошук прихованих ресурсів розвитку дітей, розкриття їх потенціалу, розвиток компетентностей, як базисних характеристик особистості. Тому питання психолого-педагогічної підтримки адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчання у школі залишається нагальною проблемою в сучасній дидактиці. До шкільної адаптації першокласників потрібно підходити з розумінням процесу прийняття дітьми 6-7-ми років основних вимог шкільного навчання, які є для них незвичними, новими на відміну від умов закладу дошкільної освіти або сім'ї, в якій вони перебувають, та повноцінної реалізації їх здібностей, можливостей, задоволення потреб в умовах школи.

1.2. Особливості психологічного, фізіологічного, особистісного розвитку учнів 1 класу як передумова успішної адаптації до школи

З перших днів школа ставить перед дитиною ряд завдань, які безпосередньо не пов'язані з попереднім досвідом. Це потребує максимальної мобілізації інтелектуальних, емоційних і фізичних резервів, тому перехід від дошкільної до шкільної освіти є переломним етапом у психічному розвитку дитини, розвиток психіки своєю чергою базується, перш за все, на основних видах діяльності певного вікового періоду. Такою діяльністю для першокласника стає шкільне навчання, яке значною мірою змінює його мотивацію поведінки та дає поштовх для відкриття нових джерел розвитку пізнавального та особистісного потенціалу. Шкільне

навчання активно формує основу навчальної діяльності та подальшого успіху у засвоєнні знань і навичок з різних навчальних предметів.

Кожен вік як якісно особливий етап психічного розвитку характеризується безліччю змін, що становлять у сукупності своєрідність структури особистості дитини. Це дає підставу говорити про соціально-педагогічні та психологічні особливості, притаманні дітям певного віку.

З цього приводу автор теорії особистісно-орієнтованих освітніх підходів І. Бех, досліджуючи психологічні закономірності особистості в молодшому шкільному віці, зазначав: «молодший шкільний вік – відповідна стадія психічного розвитку суб'єкта, набуває нині чітко окресленої виразності як щодо попереднього вікового етапу (дошкільне дитинство), так і наступного підліткового етапу» [6, с. 671]. Вчений пояснює це істотним прискоренням процесу розвитку особистості, що є характеристикою, властивою лише сучасній соціальній ситуації як провідній розвивальній детермінанті [70].

У психолого-педагогічній літературі молодший шкільний вік вважається сенситивним для активного розвитку особистості, психічних пізнавальних процесів, емоційно-почуттєвої та мотиваційно-ціннісної сфер, морального розвитку. Як будь-який перехідний стан, він відрізняється прихованими можливостями, які важливо своєчасно виявити та розвинути. В першу чергу, це стосується таких важливих психічних процесів як: *сприйняття, мислення, розвиток і формування мови, уваги, пам'яті*, які починають набувати опосередкований характер, стають усвідомленими та вільними [70, с. 135]. На основі особистісно-орієнтованого підходу *розвиток першокласників* необхідно розглядати у контексті цілісної системи особистісних властивостей індивіда, а саме з урахуванням індивідуальних якостей особистості [73, с. 109-110] (рис. 1.3):

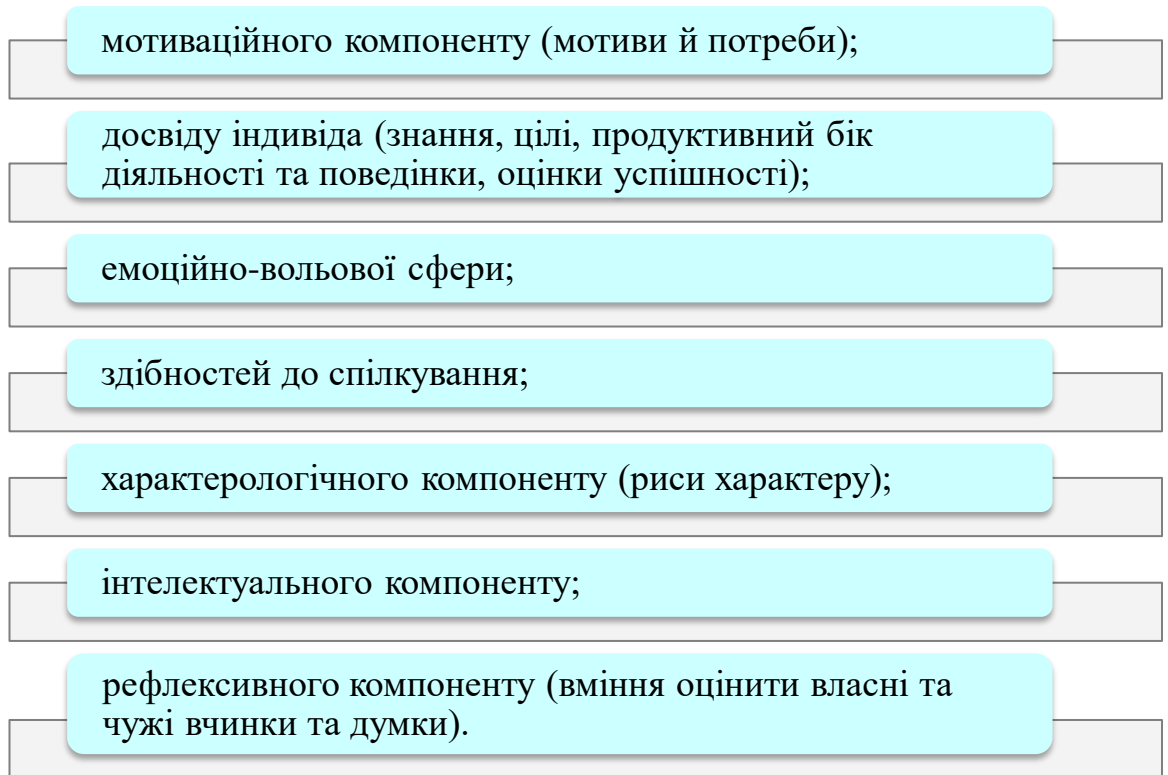


Рис. 1.3. Індивідуальні якості особистості

Слід також розуміти, що розвиток психофізіологічних особливостей дітей у віці 6-7-ми років є незавершеним, а саме таких важливих систем для навчання, як опорно-руховий апарат та що найважливіше – центральної нервової системи, саме вони й визначають високу чутливість до нових умов та зовнішніх подразників. Тому в період адаптації дітей до школи не можна нехтувати психологічними та анатомо-фізіологічними особливостями, адже це може спричинити істотні ускладнення під час адаптаційного періоду [65, с. 14]. З початком навчання дитини в школі дуже різко збільшується потік різноманітної інформації, що необхідно запам'ятовувати, одночасно потрібним є власне вузько її розуміти, а й обов'язково усвідомлювати. Головну роль в цьому відіграє розвиток нервової системи дітей, насамперед розвиток головного мозку, оскільки вважається, що на той час, коли діти йдуть до школи, мозок вже є структурно зрілим. Однак деякі елементи нервової системи, особливо їх зв'язки, продовжують формуватися ще кілька років. Це пояснюється замалою концентрацією уваги першокласників,

станом тривоги, що може продовжуватися протягом досить тривалого проміжку часу, а також їх відволіканням від навчальної діяльності та швидкою стомлюваністю [29, с. 22].

У цей період на якісно новому рівні реалізуються можливості розвитку дитини як активного суб'єкта, що пізнає навколишній світ і себе, набуває власного досвіду. Духовні, емоційні та ціннісні основи і якості особистості закладаються і виховуються у дитини саме в період навчання в початковій школі. До 6-7-ми років відбувається поступове підвищення рухливості нервових процесів, деяке підвищення балансу між збудливими та гальмівними процесами (хоча перший ще довго продовжує домінувати, викликаючи підвищену збудливість та непосидючість у молодших школярів). Зростає роль другої сигнальної системи в аналізі та інтеграції вражень зовнішнього світу, формуванні часових зв'язків, розвитку нових форм поведінки та операцій, формуванні динамічних стереотипів [63, с. 125]. Виникає можливість для *формування складних еталонів*, що полегшує процеси категоризації та впізнавання вже не тільки на основі сенсорного сприйняття, а виділяючи суттєві характеристики явищ та об'єктів, першокласники вже опановують здатність класифікувати окремі об'єкти за різноманітними ознаками [32, с. 34].

М. Забродський наголошує, що основним новоутворенням психіки дитини молодшого шкільного віку є довільність як особлива якість психічних процесів, рефлексія та внутрішній план дій. Саме завдяки цим критеріям психіка дитини досягає необхідного рівня розвитку, який необхідний для подальшого навчання. Діти цього віку відрізняються високою емоційністю, але поступово набувають навичок керувати своїм емоційним станом, стають більш стриманими, коли основним джерелом емоцій для них є навчально-ігрова діяльність. *Емоційна сфера* першокласників складається з переживань новизни, здивування, сумнівів і радості пізнання і є основою для розвитку допитливості та формування пізнавальних інтересів [16].

Шкільне навчання сприяє розвитку *вольових якостей* першокласників, які вже розпізнають та виконують суттєві завдання, підпорядковуючи цим процесам свою активність та довільну поведінку, поступово опановуючи вміннями регулювати свою увагу та узгоджуючи потреби з вимогами у навчанні. В цей період продовжують спостерігатися прояви імпульсивності, дратівливості і впертість через погану сформованість вольових процесів. У поведінці дитини яскраво проявляються особливості темпераменту, зумовлені особливостями нервової системи. Проте більшість першокласників допитливі й відкрито висловлюють свої почуття та ставлення, характеризуються бадьорим, життєрадісним настроєм [63; 16].

Характерними для першокласників є зміни, що відбуваються саме в *пізнавальній сфері дитини*. Перш за все починається інтенсивне формування прийомів запам'ятовування. У першокласників вже добре розвинута *мимовільна пам'ять*, яка фіксує яскраві моменти життя, але слабо організована увага. Тому для її концентрації потрібна зовнішня допомога: цікаві наочні матеріали, звуковий та музичний супровід, навчальна діяльність на основі гри тощо. Першокласники ще погано контролюють свої дії та часто відволікаються на уроках [32, с. 35].

Н. Бібік також зауважує, що *увага першокласників* багато в чому визначається *темпераментом* дитини, стилем сприйняття та виділяє наступні типи: *аудіальний* (краще сприймають інформацію на слух); *візуальний* (на зображеннях); *кінестетичний* (у практичній діяльності) [32, с. 35]. Від найбільш примітивних прийомів (повторення та тривалого розгляду матеріалу) дитина переходить до групування, осмислення зв'язків різних частин освітнього матеріалу [70].

Навчально-пізнавальна діяльність першокласників закладає фундамент наукового знання, що продовжує формуватись у процесі розуміння дітьми уявлень про найбільш загальні закономірності наук, а розвиток особистості відбувається не тільки внаслідок опанування ними нормативною діяльністю, а й через постійне збагачення, перетворення власного досвіду [73].

Важливим є в умовах проведення змін та реформування освітньої системи, особливо в початковій школі (впровадження НУШ) розуміти й чинники за яких здійснюється якісний розвиток першокласників. Для забезпечення повноцінного та успішного навчання в умовах початкової школи психологам та педагогам необхідно, перш за все, знати загальні психологічні особливості дітей цієї вікової групи [31, с. 166-168]:

- в цей період діти легко розв'язують складні задачі, що вимагають мислення, але їм необхідно спиратися на наочність та розвивати образне мислення;
- сприймання стає синтезуючим завдяки зв'язкам між компонентами сприйманого, але воно ще не являється диференційованим (саме тому учні початкових класів плутають букви та цифри, які схожі за виглядом, формою, написанням й звучанням);
- основою для розвитку творчого мислення учнів початкових класів є добре розвинена уява, яка продовжує розвиток під впливом комплексу освітніх програм;
- пам'ять школярів в цьому віці розвивається двома шляхами: довільним та змістовним (молодший шкільний вік, на відміну від дошкільного, характеризується здатністю до запам'ятовування освітнього матеріалу, навіть якщо він не викликає інтересу, а смислова пам'ять продовжує вдосконалюватися);
- концентрація та стійкість уваги в молодшому шкільному тільки розпочинає процес формування (довільна увага завершує процес становлення лише до кінця навчання в молодших класах та відбувається даний процес саме завдяки проведенню навчальної діяльності);
- емоційна сфера учнів стабілізується саме в початковій школі (проте ознаками цього віку є підвищений страх й тривожність);

- період навчання в молодших класах є періодом інтенсивного інтелектуального розвитку, що позначається на розвитку всіх функцій (психічні процеси стають усвідомленими, що стало можливим завдяки засвоєнню системи наукових понять);
- характерною особливістю дітей цього віку є слабкий аналіз предметного сприйняття та ідентифікації (це пов'язано з тим, що спостереження ще продовжує розвиватися);

Зрештою до психофізіологічних чинників належать такі властивості молодших школярів як: нейрофізіологічне дозрівання мозку та пов'язані з цим гнучкість й пластичність механізмів мовлення, розвитку пам'яті, уваги, уяви, здатності до імітації, наслідування, високої сенситивності; відсутність негативних стереотипів, довірливість й відкритість до зовнішніх впливів; готовність до навчання та зацікавленість у цьому; мотивація, продуктивність й стійкість пізнавальних процесів [52, с. 267].

Повноцінність такої функціональної системи є психофізіологічною основою вищого психічного функціонування, психічних форм діяльності та успішного навчально-виховного процесу дітей. Це пояснюється тим, що навчання є складною пізнавальною діяльністю, яка відбувається через взаємодію різноманітних інтелектуальних процесів. Тому процес психічного розвитку молодших школярів має будуватися на основі гармонійної відповідності психофізіологічних можливостей і здібностей дитини сучасним запитам суспільства [41].

Слід зазначити, що характерною особливістю процесу розвитку дитячого організму є його нерівномірність (гетерохронність) та хвилеподібність. Функціональні системи дозрівають нерівномірно, включаються поетапно, забезпечуючи організму адаптивність у різні періоди онтогенетичного розвитку [54, с. 188]. Хлопчики й дівчатка одного віку при різних соматотипах відзначаються схожими тенденціями до змін функціональних властивостей організму, але мають свої особливості, що пов'язано з різними темпами морфофункціонального дозрівання [58, с. 89].

Фізичний розвиток змінюється протягом всього періоду дитинства, він відображає формування структурних та функціональних властивостей організму в онтогенезі, проте зумовлюється внутрішніми факторами, природним середовищем та соціальними умовами, де під фізичним розвитком дитини необхідно розуміти – «біологічний процес становлення та змінювання природних морфологічних та функціональних властивостей організму протягом життя...» [58, с. 88].

Наявність різноманітних фізіологічних порушень у школярів нерідко відбивається на їх успішності. Діти з такими порушеннями швидко втомлюються, а як наслідок, все частіше відволікаються на уроках, що призводить до поганого засвоєння матеріалу і поганої пам'яті. Таким чином, сучасні дослідники (М. Носко, Ю. Горошко, Ю. Носко, Л. Гришко, Н. Черепаня, Ю. Красіцька) зазначають, що слабкий фізичний розвиток дитини значно ускладнює включення першокласника в нову систему шкільного навчання, при цьому важливе значення має рівень фізіологічного розвитку та соматичного здоров'я дитини, її психічного самопочуття та морфологічного розвитку організму. Сьогодні психологи розглядають феномен шкільної готовності як комплексну ознаку, що розкриває ступінь розвитку психічних та фізичних якостей дітей та найважливіші передумови успішної інтеграції в нове соціальне середовище закладу освіти, тому є невіддільною частиною готовності до навчання [58; 69; 24]:

Фізична готовність до шкільного навчання визначається фізичним розвитком дитини та відповідністю віковим нормам. Тобто дитина має досягти необхідної для навчального процесу фізичної зрілості. Здорові діти краще адаптуються до змін, які приходять із початком навчання у школі. Одночасно рівень фізичної підготовки першокласника залежить від наявності та частоти хронічних захворювань, схильності до сезонних інфекцій тощо [20, с. 67].

Щодо *психологічної готовності дітей до школи*, вона характеризується наступними складовими: емоційно-вольовою,

мотиваційною, соціальною та інтелектуальною готовністю. У сучасній психології при визначенні психологічної готовності першокласника до шкільного навчання увага психологів та педагогів акцентується, як правило, на рівні розвитку інтелектуальних процесів, а не на обсязі набутих дитиною знань. Тобто дитина повинна вміти виділяти сутність навколишніх реальних явищ, порівнювати їх, бачити схожість і відмінність. Вона повинна навчитися міркувати, знаходити причини явищ і робити висновки. Інтелектуальна підготовка включає також формування у дитини початкових навичок у сфері шкільної навчальної діяльності, яка певним чином відрізняється від навчання у ЗДО, особливо вміння виділяти навчальну задачу і перетворювати її на самостійну мету діяльності [24; 20].

Розвиток інтелектуальної готовності до навчання в школі передбачає диференційоване сприймання, аналітичне мислення, тобто здатність розуміти основні ознаки та зв'язки між явищами, вміння відтворювати зразки, раціональний підхід до дійсності – послаблення ролі фантазії та визначення ролі уяви, логічна пам'ять, інтерес до здобуття знань завдяки певним зусиллям, опанування правильною мовою, здатністю розуміти та використовувати символи [20, с. 66].

Вагому роль у процесі адаптації дитини до школи відіграє саме *емоційно-вольова готовність* – вміння довільно керувати пізнавальною активністю та спрямовувати її на розв'язання навчальних завдань. Навчання в школі має бути для дитини джерелом позитивних емоцій. Важливо, щоб ці позитивні емоції були пов'язані з навчальною діяльністю, її процесами та початковими якісними результатами [24, с. 13-14]. Емоційно-вольова готовність – це досить високий рівень довільно керованої поведінки, довільної регуляції психічних процесів та дій; засвоєнням структури діяльності та поведінки, в яких окреслюються мотиви і цілі, мобілізуються зусилля, спрямовується і координується розумова діяльність. Хоча різні діти мають різний рівень вольового розвитку, типовою рисою є підпорядкованість мотивів, що дає дитині можливість контролювати поведінку, необхідну для

навчальної діяльності. Мотиваційні ієрархії можуть давати напрямок поведінці дитини та підпорядкувати контекстуальні та особисті мотиви більш важливим і стійким цілям і намірам [34, с. 86].

Таку готовність вважають сформованою, якщо дитина вміє ставити мету, приймати рішення, намічати план дій, долати перешкоди, у неї формується довільність психологічних процесів, де саме довільність поведінки молодших школярів є центральним моментом, що визначає їх готовність до навчання, оскільки вона проявляється як у довільності пізнавальних процесів, так і в системі їх відносин до дорослих, однолітків та самих себе [20; 34].

Мотиваційна готовність означає наявність у дитини бажання вступити до школи та вчитися на основі достатнього рівня загального розвитку, пізнавальну активність, допитливість та інтелектуальну активність. Передумовою є формування ієрархії мотивів, тобто довільність зовнішніх дій і контроль внутрішніх психічних процесів [69, с. 228].

Соціальну готовність визначають як процеси формування якостей, які не тільки допомагають дітям налагоджувати стосунки з однолітками, а й допомагають їм у комунікаціях з дорослими. Це дозволяє уникнути небажаних труднощів у процесі адаптації до шкільного навчання. Таким чином, соціальна готовність зумовлює потребу дитини до спілкування з однолітками та знаходження шляхів ефективних контактів всередині нового колективу, коли дитина має інтегруватися у нові колективні стосунки та у спільній навчальній діяльності, а також потребу підкорятися певним нормам та правилам колективу, які встановлені в ньому та як мають стати основою нового порядку життєдіяльності у шкільному колективі. Ю. Красіцька та М. Козігора наголошують, що першокласнику необхідно навчитися гнучким способам встановлення стосунків з іншими людьми, мати здатність поводитися з оточенням певним визначеним чином, сформувати вміння до правильних дій, коли потрібно поступатися та захищатися [24; 20].

Але як показує практика висока інформованість дітей не забезпечує автоматично розвиток емоційної, вольової та соціальної сфер їх особистості. При цьому, більш ніж половина дітей, що приходить до школи, має психоматичні порушення. В сучасних умовах збільшується кількість дітей з нервово-психічними та сенсорними порушеннями, а значна кількість дітей перших класів є на сьогодні «групою ризику», що заслуговує на особливу увагу з боку психологів та педагогів. Це потребує дуже виваженого підходу до визначення готовності дитини до навчання в умовах загальноосвітнього закладу [69, с. 226].

Дослідники дитячої психології (Р. Павелкін, О. Цигипало) наголошують, що у молодших школярів часто спостерігаються такі специфічні емоційні реакції, як страх, підвищена плаксивість, агресія, загальмованість або гіперактивність, замкнутість, невпевненість у собі та зриви. Тривале напруження, яке відчувають першокласники, пов'язане з інтеграцією в нові умови, викликає глибокі зміни механізмів ауторегуляції поведінки, знижує продуктивність когнітивних процесів, викликає комунікативні проблеми. Отже, вивчення психічного стану молодших школярів є важливим кроком у створенні належних умов для успішного навчання, оскільки цей період для дітей визначається особливою складністю, вони переживають у своєму розвитку певну вікову кризу, яка й характеризується складними фізичними та психологічними змінами [24, с. 15; 36, с. 407]. Тому, психічне благополуччя та сприятливий психічний стан дитини є важливою умовою успішної адаптації до школи.

Водночас вікова криза – це нормативно-дестабілізуючі процеси, що виникають під час переходу від одного віку до іншого, пов'язані з якісними змінами соціальних відносин, діяльності та проявляються у багатьох психічних та духовно-особистісних аспектах [68, с. 38]. Вважається, що фізіологічною основою такої кризи у дітей молодшого шкільного віку є ендокринні зміни, пов'язані зі швидким ростом тіла, збільшенням внутрішніх органів і вегетативною перебудовою організму. На думку Д. Сабол

найвиразнішими перехідними симптомами цього періоду в житті людини є нервозність, примхливість, упертість, заперечення, нетерплячість, запальність конфліктність і зухвалість [55].

Проте у зв'язку із загальним (психічним та особистісним) розвитком, діти 6-7-ми річного віку виявляють виразне прагнення посісти нове, більш значуще становище у житті, виконувати нову, важливу не лише для них діяльність. Реалізуючи це прагнення, вони вступають у суперечність зі стилем свого життя, їх перестає надто тішити гра, в цей період у дітей виникає потреба в такій діяльності, яка була б в очах людей значущою, важливою, поцінованою [68; 28].

Отже, шкільний період розпочинається віковою кризою 6-7-ми років, що проявляється у втраті дітьми безпосередності (замкненість, дещо штучна поведінка, хитрощі). Важливим у цьому контексті є особливість розвитку в цей період, коли дитина починає розрізняти внутрішню і зовнішню сторони своєї особистості, сприймає зміст своїх переживань і узагальнює їх. Але майже всі діти 6-7 років готові вчитися і хочуть йти до школи. Саме в цьому прагненні закладена можливість подолання таких криз, адже вступ до школи знаменує собою перехід до нової суспільно важливої і соціально цінної діяльності – навчання [68, с. 43-44].

Як вказує Е. Еріксон, діти в цей час «прагнуть швидше знайти такі форми поведінки, які допомогли б їм ввести свої бажання та інтереси в соціально-прийнятні рамки» [28, с. 163]. Важливо, щоб ці зміни у житті дитини узгоджувалися з її внутрішніми потребами.

В період вікової кризи змінюються дії всіх учасників взаємодії – дорослих та дітей. Умовою для успішного розв'язання кризи є саме корекція поведінки дорослих. Дорослим необхідно мати певні знання про зміни, що відбуваються з дитиною на даному віковому етапі. Тільки на основі цих знань можна певним чином діяти та аналізувати власні дії. Дорослим слід контролювати своє ставлення до дітей – прислухатись до їх думки; позитивно оцінювати як особистостей та доброзичливо ставитись до них;

виражати свою впевненість в тому, що у дітей все вийде; разом аналізувати помилки та знаходити способи їх розв'язання [28].

Тому, як було зазначено, діти 6-7 років, які починають навчатися, потребують особливої уваги та розуміння з боку дорослих. Це пов'язано з емоційною нестабільністю, яка пов'язана зі зміною позиції, різкими змінами середовища, переходом дитини до довільної саморегуляції, фізичними та інтелектуальними навантаженнями нової якості, коли така активність вимагає перебудови всіх психічних процесів. *Особистісно-орієнтована освітня модель* з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей розвитку дитини сприяє встановленню оптимальних партнерських стосунків з молодшими школярами, створенню атмосфери емоційної довіри та відкритості. Саме такий підхід забезпечує умови для повноцінного розвитку особистості учня, гарантує всебічну психологічну безпеку та сприяє успішності майбутньої навчальної діяльності [20, с. 68].

Головною умовою усунення небажаних перешкод у навчанні є психологічна готовність дитини до школи. Водночас навіть хороша успішність у дітей з поганою психологічною підготовкою, як правило, досягається значними психологічними та фізичними зусиллями, супроводжується сильним стресом, що у підсумку призводить до виснаження та розладів і ускладнень, найчастіше – в нервово-психічній сфері. При цьому важливо забезпечити поетапний розвиток новоутворень (уяви, мислення, довільної поведінки, об'єктивної самооцінки), що з'являються наприкінці 6-7-го року життя дитини. Це головна умова переходу до опанування новою провідною навчальною діяльністю. Тому не варто ігнорувати думку про те, що готовність дітей до школи слід розглядати крізь призму формування передумов навчання, які сприяють запобіганню негативним проявам кризи в 6-7 років [69].

Готовність дитини до навчання в школі є комплексом компонентів, який охоплює всі основні сфери розвитку дитини: інтелектуальну, емоційну, вольову, соціальну, морфологічну, психічну та фізичну сфери, які

раціонально розглядати як оптимальне поєднання впливів усіх складових. Їх сукупність являє собою єдину цілісну систему шкільної зрілості, аспекти якої тісно взаємопов'язані і виступають як фундаментальні якості особистості. Форма дитячої поведінки, яка називається віковою кризою, не виникає, якщо освітня активність враховує всі перелічені аспекти, проводиться з урахуванням індивідуальних особливостей розвитку дитини та умов її життя. Глибокі знання щодо процесів розвитку дитини та врахування цих знань у роботі з першокласниками є фактором, що сприяє у підсумку формуванню гармонійної освіченої особистості на кожному відповідному віковому етапі, дає можливість оптимізувати освітній процес відповідно до можливостей самої дитини та на основі нових освітніх технологій. Отже, готовність до навчання є важливою умовою успішної адаптації першокласників.

1.3. Особливості організації роботи вчителя у першому класі

Сьогодні для успішного освітнього процесу вчителю перш за все важливо створювати взаємну атмосферу довіри й поваги у класі. Хороший вчитель повинен згуртувати колектив, створити ситуацію успіху для всіх дітей, враховувати різноманітні потреби кожного учня та вміти створити індивідуальну програму навчання, що допоможе їм якнайкраще розвиватися. Одним із найважливіших аспектів при цьому вбачається також в успішній співпраці між вчителями та батьками молодших школярів, задля ефективного спілкування з будь-якого питання, яке стосується освітнього процесу або шкільних заходів, де ефективність навчання, виховання й розвитку учнів забезпечуватиметься спільними зусиллями всіх учасників освітнього процесу.

Враховуючи те, що учні проводять багато часу в навчальних закладах, у шкільному середовищі, де діти спілкуються, змагаються, створюють групи за своїми вподобаннями, взаємодіють і вирішують різноманітні конфліктні ситуації та враховуючи виняткове значення етапу адаптації дитини до шкільного навчання, необхідним є забезпечити високий професійний рівень

вчителя початкової школи. Окрім задоволення основних життєвих потреб дитини в цей період потрібно розвивати навички опанування знаннями, а особливо вміння, необхідні для конструктивної та здорової взаємодії у шкільному колективі. Тобто розвиток особистості учня залежить від того, які умови створені для розвитку особистості (профілактика булінгу, формування методів особистісної взаємодії, профілактика фізичних і психічних травматичних наслідків конфліктних ситуацій, які прямо чи опосередковано впливають на здоров'я дитини, зважаючи на особливості розвитку психічної сфери першокласника, які були описані вище). Тому створення безпечного та комфортного освітнього середовища загальноосвітнього закладу, особливо що стосується початкової школи є обов'язком сучасних педагогів і психологів. З цієї причини необхідно забезпечити адекватну психологічну підтримку під час освітнього процесу першокласників. Особлива увага має бути приділена дітям, які проживають у складних життєвих умовах та зазнають жорстокого поводження [30]. В сучасних умовах це важливо також для дітей-переселенців.

Своєю чергою до вчителів висуваються вимоги психологічної компетентності, відповідно до яких, вчитель має мати здатність визначати і враховувати у освітньому процесі вікові та інші індивідуальні особливості учнів, використовувати стратегії роботи з учнями, які сприяють розвитку їхньої позитивної самооцінки та «Я-ідентичності», формувати спільноту учнів, у якій кожен відчуватиме себе її частиною [30, с. 4-5].

«Національною стратегією розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у Новій українській школі до 2024 року» задекларовано сформувати безпечні, комфортні та здорові умови навчання в закладах освіти, таке освітнє середовище, яке забезпечуватиме опанування учнями відповідних компетентностей, необхідних для життя, формування культури безпечної та здорової поведінки [46].

Також вчителю початкової школи важливо формувати в дітях здатність пізнавати себе як членів дитячого угруповання; як учнів, жителів своєї

місцевості; виховувати у них любов до рідного дому, краю, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій тощо [39, с. 11]. Серед виховних напрямів найбільш актуальними виступають духовно-моральне, громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне виховання як основних складових національно-патріотичного виховання – ключового орієнтира виховної роботи вчителя початкових класів, згідно «Стратегії національно-патріотичного виховання», що зазначені в Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України, затвердженої наказом Міністерства освіти і науки (МОН) України [49].

Наступним визначаються ідеї Концепції НУШ – виховання учнів на цінностях та їх наскрізному формуванні під час освітнього процесу де: «Виховний процес буде невіддільною складовою всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури, патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність)» [50].

Принципи НУШ наразі передбачають перехід від «школи знань» до «школи компетентностей», тобто навчальний процес має забезпечувати не тільки знання, а й уміння їх застосовувати в житті, а також використання таких «м'яких навичок» як: критичне мислення, уміння співпрацювати, керувати емоціями, розв'язувати комплексні проблеми тощо [2, с. 13].

Оскільки молодший шкільний вік є сенситивним до процесу соціалізації, педагоги повинні забезпечити дітям у цьому віці ефективне навчання та розвиток, набуття позитивного соціального досвіду, хорошу адаптацію до різних умов життя, тобто формування цілісної творчо зорієнтованої особистості, яка здатна ефективно адаптуватися до різноманітних умов життєдіяльності у соціумі [1, с. 87]. Досвід, який

молодший школяр отримує під впливом соціальних зв'язків із оточенням є фундаментом для розвитку його особистості, становлення самосвідомості та самопізнання, тому питання стосовно формування взаємин в учнівському колективі має привертати особливу увагу психологів та вчителів [15, с. 117].

Наукові розвідки у сфері специфіки соціально-психологічних обставин та особливостей соціалізації дитини молодшого шкільного віку на думку науковців (І. Бех, Л. Фролова) [7; 64] дозволяють зробити висновки, що період початкової освіти дитини є центральним у процесі її соціального розвитку. Це пояснюється тим, що в цей момент формується система взаємовідносин, від якості якої безпосередньо залежить ефективність подальшої шкільної та позашкільної діяльності, враховуючи родинне виховання та подальшу інтеграцію у суспільне життя. У зв'язку з цим основним параметром соціального розвитку молодших школярів є формування початкових дружніх стосунків, створення груп за навчальними інтересами однолітків, заснованих на взаємній довірі, що зумовлює зростання самооцінки, самоповаги, диференціація можливостей та зусиль, адекватне сприйняття успіхів та невдач, здатності керувати емоціями та усвідомлювати зв'язок між моральними нормами та соціальними ситуаціями [75]. Особливу роль у формуванні якісних стосунків у колективі школярів відіграє вчитель. Від умілого керівництва процесом спілкування дітей залежить характер відносин між окремими дітьми й у групі в цілому. Важливо зробити колективне життя дітей активним, насиченим, різноманітним для того, щоб між учнями сформувались дружні відносини.

Дитячий колектив – це об'єднання дітей на основі спільної корисної діяльності, де найважливіші ознаки такого колективу – єдність мети та відповідна організація спільної діяльності задля цього. Процес згуртування дитячого колективу відбувається у декілька етапів, кожному з яких властиві свої особливості [26, с. 89-90] (рис. 1.4):

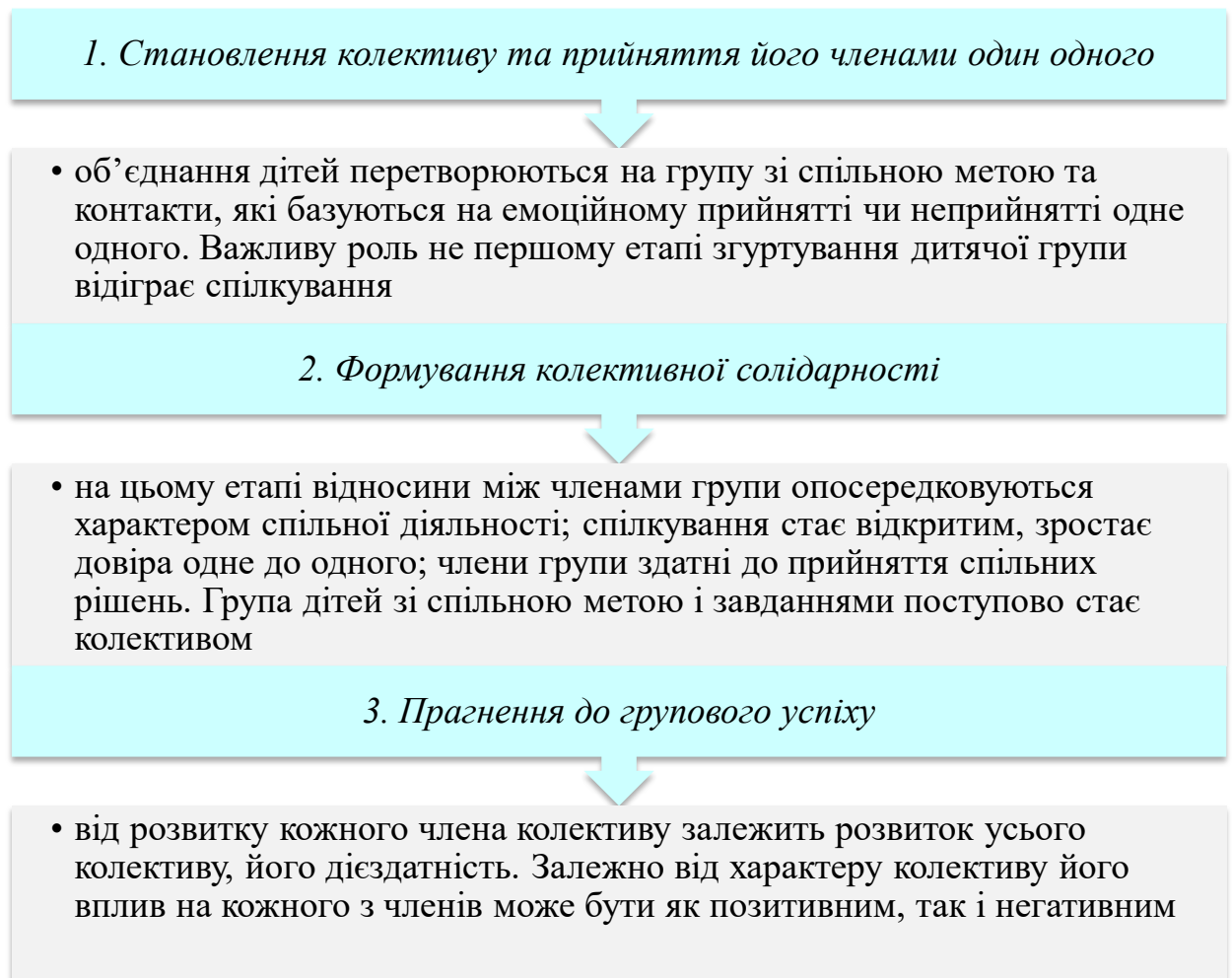


Рис. 1.4. Етапи згуртування дитячого колективу

Тому дитячий колектив є результатом і метою організаційно-педагогічної роботи вчителя. Колективом визначають малу групу, яка формується з дітей на етапі розвитку, спрямованих на успіх групи. На всіх етапах формування дитячого колективу педагоги проводять цілеспрямовану і систематичну роботу щодо усвідомлення кожною дитиною важливості згуртованості на основі позитивних прагнень. Педагоги послідовно ставлять перед колективом конкретні цілі, досягнення яких визначає перехід від простого задоволення дитини потреби бути учасником певної групи однолітків до виникнення глибокого почуття обов'язку перед іншими [26].

Найважливіше, на перших етапах зосередити увагу дітей на тому, що всі вони унікальні, і якщо діти будуть уміти знаходити спільну мову, домовлятися, довіряти своїм однокласникам, у результаті їх спільної праці

буде не тільки продукт колективних старань, але й встановлення якісно нових контактів. У цьому світлі ще одним засобом згуртування дитячого колективу постає формування в ньому традицій. Традиції колективу виховують у дітей почуття честі, гордості за колектив, його успіхи в навчанні та спільній роботі. НУШ пропонує нам запровадження правил класу та щоденних рутин, які також безпосередньо можуть стосуватись взаємовідносин між учасниками освітнього процесу [26, с. 90].

З цього приводу А. Суцєнко зазначає: «Практичними засобами, що стимулюють динаміку розвитку гуманних стосунків, можна вважати входження учнів у гуманні людські стосунки, стимулювання благородно спрямованих ставлень і вчинків, утвердження гуманних переконань, дбайливе збереження традицій у колективі, духовне збагачення колективного життя та зростання кожної особистості» [60, с. 29]. У такому колективі всі відчують себе частиною цілого, немає «ізолюваних», «відкинутих» дітей, групового егоїзму та групової поруки. Все це зрештою сприяє формуванню відповідних колективних цінностей та гуманізму [9, с. 14].

Потрібно наголосити, що внутрішньо-колективні відносини, що виникають у процесі спільної діяльності та спілкування, призводять до створення особливої атмосфери колективу. Клімат колективу залежить від складу особистостей, рівня їхнього розвитку, характеру діяльності та спілкування, організаційних якостей з боку вчителів, специфіки освітнього середовища [3, с. 10]. Тому вчителям потрібно слідкувати за тим, щоб кожна дитина відчувала підтримку, віру в її сили. Вчитель має організовувати колективну діяльність дітей так, щоб вони відчували комфорт та гармонію в соціальному оточенні. «Педагогічне бачення» передбачає здатність вчителя вловлювати невидимі нитки симпатій та антипатій, дружби й неприязні, які пронизують дитячий колектив. Також воно передбачає здатність вчителя бачити шляхи впливу на дітей з метою якнайкращого згуртування колективу класу загалом [37, с. 316].

Сьогодні психологічний добробут дітей молодшого шкільного віку є одним із найважливіших питань успішного навчання в початковій школі та адаптації першокласника до нових умов. Психологічний комфорт залежить не тільки від розвитку та засвоєння знань дитиною, а й від фізичного та емоційного стану дитини, що впливає на успішність у навчанні, тому, прагнучи до всебічного та різнобічного розвитку дітей, педагоги повинні приділяти особливу увагу психологічному комфорту на уроці. В першу чергу необхідно звернути увагу на адаптацію саме учнів перших класів до навчання. Дитина не завжди повністю усвідомлює свій новий статус школяра, але, безумовно, відчуває його і відповідно психологічно реагує, що має стати приводом для вчителів змінювати старі підходи до освітнього процесу першокласників та застосування нових форм та технологій, які на сьогодні розроблені в освіті для початкової школи [8, с. 33].

Тому адаптація першокласника є важливою складовою психолого-педагогічної роботи, залучаючи до неї всіх учасників цього процесу: вчителів, психологів, методистів, керівництво освітнього закладу та батьків. Потрібним є враховувати, що діти, які раніше відвідували ЗДО або дошкільний процес навчання замінювало родинне виховання, змушені покинути зону комфорту та потрапити у незвіданий світ. Окрім позитивних очікувань, багато з них мають значні рівні тривожності та напруження, відчувають страх та розгубленість [55]. Тому на вчителів початкових класів покладено важливе завдання – окрім уміння навчати та передавати знання дітям, дуже важливо створити для них позитивний мікроклімат, комфортне навчально-виховне середовище в межах загальноосвітнього закладу у тісній співпраці із батьками молодших школярів, особливо на першому етапі шкільної освіти – в перших класах.

В. Сухомлинський висував базисне для теорії та практики навчання положення: «Успіх у навчанні – єдине джерело внутрішніх сил дитини, які породжують енергію для подолання труднощів, бажання вчитися» [12,

с. 164]. Саме створення вчителем ситуації успіху формує у дитини віру в себе, вчить долати труднощі, допомагає усвідомити власне зростання.

Особливості діяльності вчителя початкової школи полягає в тому, щоб надати кожному учневі можливість бути успішними, сприяти розвитку впевненості учнів у власних силах, підвищенню самооцінки, розвитку почуття власної важливості. Завдання будь-якого вчителя – допомогти особистості дитини зростати в успіху та надати відчуті радості від подолання труднощів у навчанні. Головне, що необхідно вчителю, який створює ситуацію успіху – забезпечити оптимістичну установку дітей на спільну працю, створити позитивну атмосферу для досягнення спільних цілей, дати можливість дітям відчуті себе рівним серед рівних. Виконання цих складових в поєднанні з вірою вчителя в можливості успіху дітей, є великим мотивуючим стимулом, що сприяє всебічному розвитку особистості учнів, які опановують необхідні знання та компетентності [59, с. 3].

Проте не можна багато захвалювати, а ще гірше порівнювати дітей між собою або протиставляти їх. Вчитель повинен звернути увагу на переваги й недоліки тієї або іншої діяльності та добирати такі поради, які сприятимуть психологічному комфорту дитини. Діти повинні бачити, що учитель уважний до кожного учня, добре до всіх ставиться, він не підвищує постійно голос, не кричить на дітей, не дратується, такий вчитель викликає у дітей позитивні відчуття, що налаштовують на продуктивне навчання [37; 59].

Вчителю бажано цікавитись внутрішнім світом школярів, намагатись покращити умови розвитку їх особистості, орієнтуватись на взаємодію з ними. Коли в молодшій школі, в окремому класі дружня, приємна, доброзичлива атмосфера, заохочення іти до школи в учнів буде набагато більше [42, с. 59].

У Концепції НУШ велика увага акцентована саме на побудові взаємин між вчителями та учнями, а також з їх батьками на засадах партнерства з метою перетворити батьків на помічників та співавторів освітнього процесу [4, с. 7]. Згідно з Концепцією НУШ, освітні заклади мають працювати на

засадах «педагогіки партнерства». Метою партнерства школи та сім'ї як інститутів виховання є формування системи добровільних, рівноправних взаємин і взаємопідтримки цих інститутів, що зумовлює підвищення виховного потенціалу [66, с. 154].

Науковці (Н. Басюк, Л. Орбан-Лембрик) наголошують, що психологічні аспекти такої взаємодії розглядаються як взаємозалежні складові обміну діями, тобто організація взаємних дій, що спрямовані на реалізацію спільної діяльності, коли складовими цього процесу стають такі необхідні критерії, як взаємоконтроль, взаємне регулювання, взаємовплив та взаємодопомога. Ціннісною основою таких взаємодій є створення умов:

- для самоактуалізації, успішної самореалізації учня в майбутньому;
- особистісного розвитку дитини;
- формування мотивації до навчання;
- збереження фізичного та психічного здоров'я;
- успішної соціалізації;
- усунення високих рівнів тривожності;
- усунення та профілактика проблем з адаптацією до шкільного навчання та шкільного колективу [4; 35].

Вчитель має ініціювати якісно нову взаємодію щодо батьків учнів з побудови освітньої траєкторії навчання першокласника. Діалог та широка взаємодія між вчителями, учнями та їх батьками змінює односторонню, авторитарну комунікацію між вчителем та учнями [53, с. 14], а визначальними принципами педагогічного партнерства стають: повага до особистості; доброзичливість та позитивне ставлення; довіра у відносинах; право вибору та відповідальність за нього на основі активної участі у процесі адаптації дитини до нового колективу, умов та правил [33, с. 17].

Отже, сучасна освіта та розвиток учнів вимагають нової освітньої парадигми, використання нових технологій в освіті, методів та прийомів. Визначальними характеристиками адаптаційних процесів є взаєморозуміння, взаємоповага та творча співпраця між учителями, учнями та батьками. Ця

педагогічна етика утверджує особистісне, а не рольове спілкування, живий діалог між учасниками процесу як основну форму навчального спілкування; спонукає до обміну думками, враженнями; включає спеціально змодельовані ситуації вибору; заохочення до успіху, до самоаналізу та самооцінювання, активізує процеси самопізнання. Головною умовою є подолання інертності мислення, перехід на якісно нові рівні побудови взаємовідносин між учасниками освітнього процесу. Зміст педагогіки партнерства полягає у демократичному та гуманному ставленні до дітей, забезпеченні їх права на вибір, на власну гідність та повагу [67].

В цьому контексті вчитель є провідною фігурою успішної педагогічної взаємодії, що покладає на нього відповідальність оперативно враховувати особистісні якості першокласників, які постійно змінюються під впливом зовнішніх обставин та індивідуального зростання, коли організація освітнього процесу потребує створення системи розвитку з опорою на індивідуальні особливості дітей; їх саморозвитку (при максимальній самостійності учнів) та самореалізації; впровадженні дієвих стимулів мотивації; використанні засобів впливу, що можуть сприяти покращенню адаптації до освітнього процесу загалом. Отже, робота вчителя початкових класів на засадах педагогіки партнерства є важливою умовою успішної адаптації першокласників.

Висновки до першого розділу

Отже, в процесі вивчення наукових джерел з теми дослідження можливо зробити висновок, що успішна адаптація першокласників до нового освітнього середовища великою мірою залежить від їх здатності успішно пристосуватися до нових для них умов, що стає запорукою позитивного завершення періоду адаптації, успішного подальшого навчання та відповідної поведінки в майбутньому. Психологи визначають ці процеси адаптації дитини до школи як багатогранне явище і критеріями успішності процесу адаптації в школі першокласників з одного боку являється

результативність навчальної діяльності, а з іншого – психологічний стан, емоційне самопочуття, відсутність внутрішнього напруження чи дискомфорту у дитини. У першокласників виникає можливість для формування складних еталонів, розвитку емоційної сфери, вольових якостей, пізнавальної сфери, основних здібностей, коли навчально-пізнавальна діяльність першокласників закладає фундамент наукового знання, що продовжує формуватись у процесі розуміння дітьми уявлень про найбільш загальні закономірності наук, а розвиток особистості відбувається не тільки внаслідок опанування ними нормативною діяльністю, а й через постійне збагачення, перетворення власного досвіду.

Успішна адаптація першокласника до навчання в школі є комплексом компонентів, який охоплює всі основні сфери розвитку дитини: інтелектуальну, емоційну, вольову, соціальну, морфологічну, психічну та фізичну сфери, які раціонально розглядати як оптимальне поєднання впливів усіх складових, а період початкової освіти дитини є центральним у процесі її соціального розвитку. На вчителів початкових класів покладено важливе завдання – окрім уміння навчати та передавати знання дітям, дуже важливо створити для них позитивний мікроклімат, комфортне освітнє середовище в межах загальноосвітнього закладу у тісній співпраці із батьками молодших школярів, особливо на першому етапі шкільної освіти – в перших класах.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ТА УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ ПЕРШОКЛАСНИКІВ ПІД ЧАС АДАПТАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ

2.1. Вивчення особливостей адаптації дітей до умов шкільного навчання

З метою визначення ефективних методичних підходів та умов забезпечення психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду було проведено діагностування учнів перших класів.

Нами були виділені окремі критерії, які мають стати основою проведення діагностування першокласників: рівні розвитку мислення, вміння слухати та виконувати завдання, довільність психічної діяльності як складові готовності першокласника до шкільного навчання; емоційне сприйняття нової соціальної ситуації в процесі адаптації до школи: сприйняття дитиною стосунків з однокласниками та себе в новій ролі учня; рівні тривожності у першокласників – виявлення симптомів дезадаптації; загальний емоційний стан дитини в період адаптації до школи.

Вибір цих критеріїв полягає також у тому, що діагностика рівня адаптації учнів перших класів до здійснення процесів навчальної діяльності поетапно з поступовим переходом до нового етапу навчання, з одного боку, є найважливішими ознаками цього явища, а з іншого боку, такі показники піддаються зручному та доступному виявленню в умовах початкової школи.

База та вибірка досліджуваних. Дослідження проводилося на базі Сосницької гімназії імені О.П. Довженка. В проведенні дослідно-експериментальної роботи брали участь 20 учнів 1-А класу.

Підбір діагностичних засобів здійснювався з урахуванням предмета емпіричного дослідження, показників валідності та надійності кожного методу та придатності їх використання в дослідницькій групі учнів перших класів. Для вирішення поставлених завдань дослідження використовувалися **додаткові методи дослідження**: спостереження; методи бесіди з дітьми; методи оцінки рівнів адаптації першокласників за допомогою перерахованих

методик. Під час обстеження дітей *враховувалися*: прояви активності при виконанні завдань, рівні потреби у допомозі зі сторони дорослих, наявність та загальна кількість помилок, якість виконання, а також загальний час, який був витрачений на виконання завдань.

Програма дослідження включає наступні методики (таблиця 2.1)

Таблиця 2.1

Програма вивчення рівня адаптації першокласників

Психологічні складові адаптації	Критерії	Визначена методика
Успішність та поведінка	рівні психічного розвитку: мислення, вміння слухати та виконувати завдання, довільність психічної діяльності як складові готовності першокласника до шкільного навчання	Тест Керна Йірасика: Тест «Малюнок людини» Копіювання фрази з письмових букв Змальовування точок
Емоційний стан дитини в групі однолітків	Емоційне ставлення дитини до себе та до своїх однокласників	Тест «Маски» (за Г. Марцинковською)
Емоційне сприйняття нової соціальної ситуації	Емоційне ставлення до себе, до вчителя, до однокласників. Рівні психологічного захисту	Методика «Школа звірів»
Виявлення рівнів тривожності	Рівні тривожності у першокласників	Тест тривожності (Р.Теммл, М.Доркі, В.Амен)

Методика №1. Тест Керна Йірасика [61] (Додаток А).

Мета: виявлення загальних рівнів адаптації, психічного розвитку дитини, вмінь слухати та виконувати завдання за зразком, мислення, довільність психічної діяльності. Тест проводився за наступними етапами:

«Малюнок людини» (чоловічої фігури):

Інструкція: Дитині пропонується намалювати людину, як вона вміє. В процесі роботи дитини над малюнком неприпустимо поправляти дитину, нагадувати про окремі деталі, експериментатор має мовчки спостерігати.

Копіювання фрази з письмових букв:

Інструкція: «Подивися, що написано в прикладі та спробуй переписати

так, як зможеш», показати нижче написаної фрази.

Змальовування точок:

Інструкція: «Тут намальовані точки, потрібно намалювати поруч такі самі». На зразку представлено 10 точок на рівній відстані одна від одної по горизонталі та по вертикалі. Після оцінювання кожного завдання підраховується загальний бал. Загальний результат тесту – це сума балів за всі завдання.

За результатами діагностичного дослідження рівня адаптації першокласників до шкільного навчання за допомогою тесту Керна Йірсека було отримано наступні дані:

- 4 дитини (20%) показали високі рівні адаптації, набравши в результаті виконання завдань тесту від 3 до 6 балів;
- 11 учнів (55%) показали результати від 7 до 11 балів, що відповідає середньому визначеному розробниками тесту рівня адаптації;
- 5 учнів (25%) набрали від 12 до 15 балів, що відповідає низькому рівню адаптації першокласника до навчання у школі.

Аналіз результатів дослідження першокласників за методикою Керна-Йірсека показав, що 6-річні діти старалися справлятися із завданнями, але мали багато помилок, пов'язаних проблемами у здатності слухати та дотримуватися інструкцій експериментатора. Їм важко довгий час зосереджувати увагу на конкретному завданні, вони часто відволікаються, нервуються, розгублено озираються на інших дітей, потребують пояснень завдання по декілька разів.

У завданні «Намалюй чоловічу фігуру» багато дітей малювали людину без виділення таких деталей, як шия, ніс, пальці на руках, волосся. Це свідчить, що пам'ять дітей не є довільною. Дитина не ставить мети щось запам'ятати, тобто, як саме виглядає людина. Спостерігалися ознаки певної несформованої дрібної моторики та узгодженості рухів рук, коли саме ці навички необхідні для опанування письмом.

Часто не враховувалися розмір літер і дотримання горизонтальних

ліній (у завданні копіювання букв), самі букви теж були нерозбірливі, коли, намагаючись точно відтворити їх обриси, дитині не вистачало навичок письма незнайомих літер. Також заважало хвилювання, учні сприймали завдання, як навчальне та не могли опанувати себе і заспокоїтися.

У більшості дитячих завдань змальовування точок контур малюнка не відповідав моделі, особливо не була врахована кількість крапок. Діти виконували завдання, намагаючись повторити загальний малюнок, не усвідомлюючи наявності певної кількості деталей, які потрібно відтворити.

Результати діагностування за методикою №1 – Тест Керна Йірасика представлено у таблиці 2.3, на рис. 2.1. та у таблиці Д.1. Додатку Д.

Таблиця 2.3

Результати виконання завдань за методикою №1 (кількість учнів)

Рівні	Кількість учнів (n = 20)
Високий	4
Середній	11
Низький	5

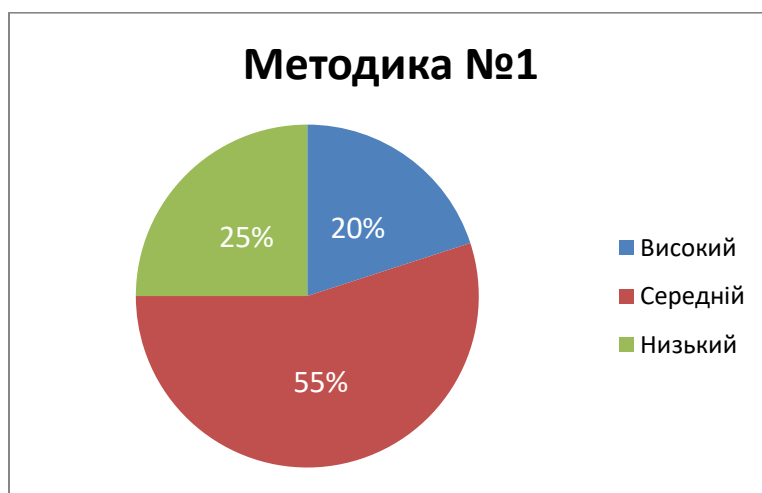


Рис. 2.1. Результати виконання завдань за методикою №1 (%)

Таким чином, більшість дітей мають загально середній рівень адаптації до шкільного навчання за методикою №1 Тест Керна Йірасика.

На наступному етапі діагностування учасникам дослідження було запропоновано виконати завдання з визначення настрою своїх однокласників.

Методика №2. Тест «Маски» (за Т. Марцінковською) [17, с. 48-49] (Додаток Б).

Мета: діагностика емоційного розвитку першокласника.

Обладнання: чотири маски з паперу (гарний і поганий настрій, намагання керувати і підкорюватись).

Форма проведення: індивідуальна.

Методика проведення: Перед дитиною викладають чотири маски, після чого вона обирає одну з них. Підраховується, скільки разів дитина обрала маски з гарним і поганим настроєм під час відповіді на запитання: «*На кого з дітей ти зазвичай дивишся ось так?*»

Підраховується, скільки разів дитина обрала маски з гарним і поганим настроєм під час відповіді на запитання: «*На кого з дітей ти зазвичай дивишся ось так?*» Якщо дитина задоволена своїми стосунками в групі, то кількість масок, на яких зображена радість, значно перевищує решту масок.

Робота за цією методикою проводилася з кожною дитиною індивідуально. Маски з визначеним настроєм було розкладено на столі перед дитиною. Перед початком роботи було проведено коротку бесіду, коли дитину розпитували, який у неї сьогодні настрій, хто з однокласників сьогодні засмучений, а хто, навпаки дуже радісний та у хорошому настрої. Після цього учню було запропоновано вибрати маску з тим настроєм, який сьогодні у нього (у неї), потім – з яким він (вона) зазвичай дивиться на своїх однокласників на уроці, потім на перерві, після уроків.

За результатами діагностування діти з групи досліджуваних показали наступні результати:

- 5 дітей (25%) показали високий емоційне ставлення дитини до себе та до своїх однокласників, активно відповідали на питання, обирали маски з позитивним настроєм та уникали вибору «негативних» масок для себе та для товаришів з класу;

- 8 (40%) дітей з експериментальної групи мали проблеми з вибором або витрачали більше часу на вибір, ніж діти з високим рівнем, але загалом обирали маски з позитивним настроєм частіше, ніж з негативним.
- 7 (35%) дітей, з яких 6 учнів обирали маски з негативним настроєм набагато частіше, ніж з позитивним, а 1 дитина довго вагалася та не могла зробити вибір навіть того настрою, який вона відчуває найчастіше, почувалася розгубленою.

Загалом значні труднощі у дітей були пов'язані з необхідністю визначити настрій інших людей та присвоїти їх настрою певну маску. Свій настрій діти визначали набагато активніше та витрачали на це набагато менше часу. Таким чином, переважна більшість дітей справилися із завданням та не витрачали на це завдання зайвий час, однак, визначаючи настрій інших, вони часто плуталися, міняли свій вибір та не могли чітко відповісти, чому саме обрали саме цей настрій для своїх однокласників. Можливо це було пов'язано з поганою обізнаністю дітей щодо своїх однолітків з класу, оскільки не всі діти проводили активні комунікації впродовж спільного навчання та не мали багато друзів в класі. Загальне враження за результатами спостережень в процесі проведення діагностики за методикою №2 засвідчило низькі рівні комунікативності у більшості дітей, пов'язані з перебуванням у малознайомому їм середовищі. Внутрішня позиція більшості дітей стосовно перебування у шкільному колективі свідчить про відсутність мотивації на початкових етапах навчання в школі до проведення продуктивних комунікацій всередині колективу класу, пов'язаних з необхідністю спільної навчальної діяльності.

Результати діагностування за методикою №2 – Тест «Маски» (за Т. Марцинковською) представлено у таблиці 2.4 та на рис. 2.2 та у таблиці Д.1 Додатку Д.

Таблиця 2.4

Результати виконання завдань за методикою №2 (кількість учнів)

Рівні	Кількість учнів (n = 20)
Високий	5
Середній	8
Низький	7

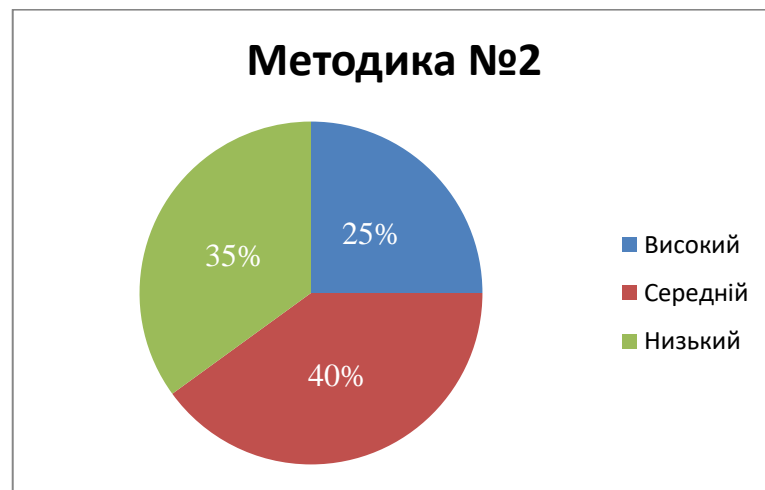


Рис. 2.2. Результати виконання завдань за методикою №2 (%)

Під час адаптації першокласників до шкільного колективу та навчання у дитини можуть проявлятися різні форми психологічного захисту, формування якого відбувається на неусвідомленому рівні та часто проявляється у вигляді шкільного неврозу. На наступному етапі першокласникам було запропоновано виконати завдання методики «Школа звірів». Діагностування проводилося в процесі поділу дітей на групи по 3-4 учня за виявленими уподобаннями самих досліджуваних з метою створення комфортної атмосфери в процесі виконання завдань та спостереження за дітьми в процесі продуктивної взаємодії в групах.

Методика №3. Методика «Школа звірів» (Н. В'юнова, К. Гайдар) [21]
(Додаток В).

Мета: виявлення наявності психологічного захисту та дослідження його механізмів на ранньому етапі розвитку, шкільні неврози, знаходити причини та способи їх усунення.

Невизначеність стимульного матеріалу, атмосфера доброзичливості, відсутність оцінних суджень дозволяють дітям найглибше розкритися в процесі виконання завдань. Аналіз малюнків дозволяє зробити деякі припущення про труднощі, з якими стикаються діти під час навчальної діяльності.

Матеріали: аркуш паперу, кольорові олівці.

Інструкція: «Зараз ми подорожуємо до чарівного лісу. Сядьте зручно, розслабтеся і закрийте очі. Уявіть, що ми опинились на сонячній лісовій галявині. Почуйте, як шелестить листя над головою і м'яка трава торкається ваших ніг. На галявині видно «Школу звірів». Озирніться. Які тварини навчаються в цій школі і яка тварина є учителем та навчає інших? Що роблять учні? А яка саме з цих тваринок ти сам? Що ви відчуваєте при цьому? Проживіть ці почуття в собі. Побудьте трохи в школі звірів, поки я порахую до десяти, а потім відкрийте очі. Ви побували в «Школі звірів». Візьміть олівець і папір і спробуйте намалювати те, що бачите. Подивіться уважно на свій малюнок і вкажіть, якою з цих тваринок ви можете бути. Поставте поруч букву «Х» або «Я».

Діагностика може проводитися як у груповій, так і в індивідуальній формі. Методика «Школа звірів» є проєктивною, її результати інтерпретують лише разом із результатами інших методик.

За результатами аналізу малюнків дітей з групи досліджуваних можливо зробити висновки:

- 6 дітей (30%) мають адекватні рівні самооцінки, не проявляють агресії, мають сприятливі стосунки з вчителем та загалом у класі, активно співпрацюють у навчальній діяльності з іншими учнями та задоволені загалом своїм статусом учня;
- 9 учнів (45%) характеризуються невпевненістю у своєму статусі в колективі, намагаються захиститися від оточення, але не мають агресивного ставлення до інших учнів та сприймають навчання загалом позитивно, як необхідну складову свого життя, цікавляться думкою

- інших про себе, але мають певні страхи щодо своїх успіхів у спілкуванні та у навчанні, певні труднощі у відносинах з вчителем;
- 5 учнів (25%) ставлять певні заслони у взаємовідносинах з іншими дітьми, мають значні страхи щодо відношення до них вчителів, не сприймають адекватно потребу у шкільному навчанні та продуктивних комунікацій у спільній діяльності, вони з одного боку невпевнені у собі, а з іншого – виявляють відкриту агресію, відрізняються від інших підозрілістю, сильною напруженістю. За спостереженнями в процесі виконання завдання та у бесіді з цими учнями виявилось, що більшість з них не відвідували дошкільні освітні заклади та не мають достатнього досвіду спільної навчальної діяльності у колективі однолітків та з педагогами. Таким чином у них спостерігаються ознаки шкільного неврозу та розгубленість.

Результати діагностування за методикою №3 – Методика «Школа звірів» (Н. В'юнова, К. Гайдар) представлено у таблиці 2.5 та на рис. 2.3 та у таблиці Д.2 Додатку Д.

Таблиця 2.5

Результати виконання завдань за методикою №3 (кількість учнів)

Рівні	Кількість учнів (n = 20)
Високий	6
Середній	9
Низький	5

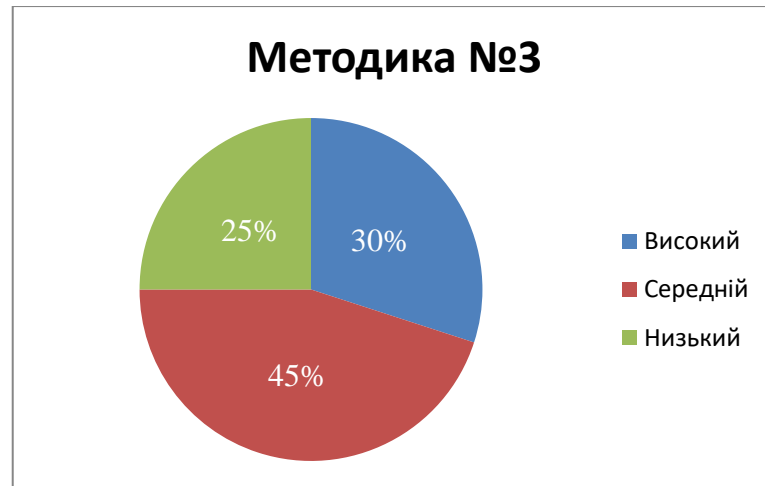


Рис. 2.3. Результати виконання завдань за методикою №3 (%)

Наступною методикою, якою ми скористалися у роботі з учнями першого класу, став тест тривожності, який надасть можливість виявити високі рівні особистісної тривожності першокласників, пов'язані з перебуванням їх у незвичному середовищі школи.

Методика №4. Тест тривожності (Р. Темпл, М. Дорки, В. Амен) [17, с. 56-71] (Додаток Г).

Мета: визначення рівня тривожності дитини молодшого шкільного віку.

Експериментальний матеріал: Кожен із 14 представлених малюнків відображає певну ситуацію, характерну для життя середньої школи. Кожна картинка створена у двох варіантах, один варіант – для дівчаток і один – для хлопчиків. Обличчя дитини не промальовані, окрім контуру голови. Кожна з картинок має два додаткових зображення голови дитини, розмір яких точно відповідає контурам обличчя на фото: два зображення – одне з усміхненим обличчям, інше із сумним обличчям. Картинки показуються дитині одна за одною в чітко визначеній послідовності. Розмова буде проходити в окремій кімнаті. Експериментатор показує картинку дитині та дає вказівки.

Інструкція: «Як ви думаєте, яке обличчя буде у цієї дитини: сумне чи веселе?» Вибір дитиною відповідного обличчя та словесний вираз дитини можна записати в спеціальний протокол.

Необхідно провести кількісний та якісний аналіз інформації, занесеної до протоколу. Якісний аналіз передбачає ретельне вивчення висловлювань дитини, занесених у другу графу спеціального протоколу. На основі цього аналізу робляться висновки про емоційний досвід спілкування дитини з іншими та про наслідки цього досвіду для психологічного стану дитини.

Проведене індивідуальне дослідження визначення рівнів особистісної тривожності учнів першого класу надало можливість зробити наступні висновки:

- низькі рівні тривожності виявилися у 4 учнів (20%), з них 3 дівчинки та 1 хлопчик. Ці діти впродовж тестування не виявляли занепокоєння, були уважними та доброзичливими;
- 11 дітей (55%) виявили середні рівні тривожності, в деяких випадках близькі до низьких рівнів, з них 5 дівчаток та 6 хлопчиків. У цих дітей були наявні певні рівні хвилювання, вони витрачали більше, ніж потрібно часу на обдумування варіантів відповідей, виявляли ознаки певної розгубленості стосовно вибору варіантів;
- 5 учнів (25%), з них 3 хлопчики та 2 дівчинки виявили високі рівні тривожності, коли явними були ознаки нервозності, невдоволеності своїми відповідями, сильне хвилювання та намагання уникнути спілкування і виконання завдань.

В процесі діагностування за даною методикою основні труднощі спостерігалися у підвищеній стомлюваності дітей в процесі виконання завдань та нерозуміння своїх дій у деяких ситуаціях, спонтанні відповіді з потребою уникнення виконання завдання. Спостерігалися ознаки значної втоми та нервозності в процесі тестування за даною методикою навіть у дітей, які в процесі діагностування раніше не проявляли занадто сильного хвилювання.

Результати діагностування за методикою №4 – Тест тривожності (Р. Теммл, М. Дорки, В. Амен) представлено у таблиці 2.6 та на рис. 2.4 та у таблиці Д.2 Додатку Д.

Таблиця 2.6

Результати виконання завдань за методикою №4 (кількість учнів)

Рівні	Кількість учнів (n = 20)
Високий	4
Середній	11
Низький	5

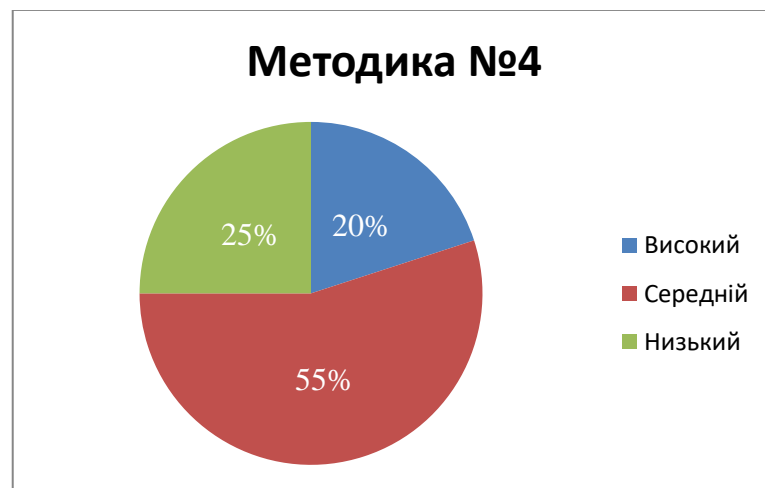


Рис. 2.4. Результати виконання завдань за методикою №4 (%)

Було засвідчено, що в групах діти працюють більш активно, ніж в процесі індивідуального спілкування з дорослими. Це свідчить про загальну готовність більшості дітей до продуктивних взаємовідносин в класі, однак відсутність на початковому етапі навчання широкого кола знайомств та дружніх взаємовідносин негативно позначається на настрої дітей та заважає активному залученню у колективну навчальну діяльність в межах класу, психологічні труднощі у спілкуванні з вчителями та зайве хвилювання стосовно погано виконаних навчальних завдань

Для визначення якісних характеристик визначених показників була використана схема за рівнями адаптації дітей молодшого шкільного віку, виходячи з необхідності виконання завдань кожної з методик. Під час обробки отриманого емпіричного матеріалу необхідним є адаптувати критерії оцінки рівнів до особливостей розвитку дітей в досліджуваній групі.

Характеристики змісту показників *за окремою методикою* подано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Показники рівнів адаптації першокласників до шкільного навчання

Рівні розвитку	За методикою №1 (бали)	За методикою №2 (бали)	За методикою №3 (бали)	За методикою №4 (бали)	Загально за всіма методиками
I рівень (високий)	3 (3-6)	3 (Обирає позитивні маски)	3 (Сприятливий емоційний стан, взаємини, висока самооцінка, зацікавленість в інформації)	3 (6-8 та більше)	10-12
II рівень (середній)	2 (7-12)	2 (Обирає частіше позитивні маски, ніж негативні)	2 (Середній рівень самооцінки, присутня невдоволеність статусом в колективі)	2 (2-5)	7-9
III рівень (низький)	1 (13-15)	1 (Обирає частіше негативні маски, ніж позитивні)	1 (Пригнічений емоційний стан, самооцінка низька, присутні ознаки вербальної агресії, зацікавленість в отриманні інформації низька)	1 (0-1)	4-6

Загальні результати констатувального етапу експерименту за визначеними методиками діагностування з учнями 1-А класу.

Загально за всіма методиками в узагальненому вигляді можливо представити результати досліджуваних учнів на рис. 2.5.

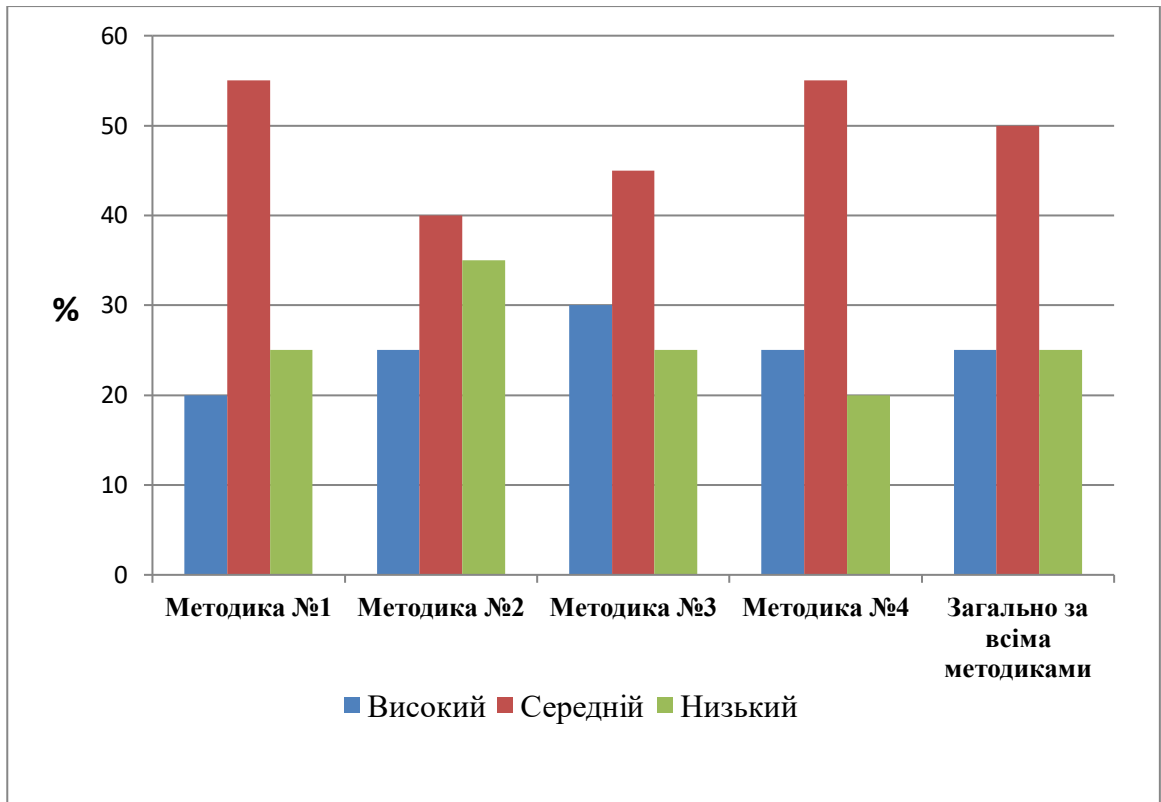


Рис. 2.5. Загальні результати учнів за всіма методиками діагностування (%)

Таким чином, діагностика проводилася на основі розподілу досліджуваних учнів 1-А класу на групи по 3-4 учасники та індивідуально. Загальний результат за всіма методиками групи учасників складає в середньому 7,85 бала, що відповідає середньому рівню адаптації учнів першого класу досліджуваної групи до шкільного навчання.

Однак певні труднощі виникали на етапі пояснень мети виконання завдань, коли діти не мали загального об'єктивного погляду на мету спільної роботи під час виконання завдань діагностики, намагалися привернути увагу дорослих до себе та попередньо орієнтувалися на індивідуальну роботу. Виникали конфліктні ситуації щодо розподілу уваги експериментатора, черговості виконання учнями завдань та проблеми з розподілом уваги під час власне пояснень дорослого щодо мети проведення роботи та алгоритму виконання завдань. Учні 1 класу попередньо не були налаштовані на тісну співпрацю з експериментатором, бігали та відволікалися, не сприймали

серйозно завдання, які їм були запропоновані. Деякі діти були дещо розгублені та не могли зосередитися на меті загальної роботи в класі, усвідомити зміст завдань, оскільки сприймали їх як навчальні задачі, за які будуть виставлені конкретні оцінки. Вони виявляли хвилювання, нервозність, занепокоєння, вирізнялися підвищеною руховою активністю. Це в окремих випадках проявлялося у фізіологічних ознаках: прискореному диханні, постійній зміні погляду, спостерігалось почервоніння обличчя та спітнілі долоні, підвищення тону голосу тощо.

Натомість експериментатором робота була організована таким чином, щоб, виконуючи завдання діагностики кожний учень мав змогу користуватися допомогою дорослого. Комфортне середовище та спокійна загальна атмосфера, доброзичливість з боку дорослого під час виконання завдань та можливість отримати пояснення декілька разів за потреби – що саме необхідно зробити та з якою метою це потрібно зробити є необхідним для налагодження ефективної співпраці дітей спочатку в малій групі, а потім загально в межах класу.

Метою такої організаційної структури етапу діагностики було спостереження за учнями 1 класу та узагальнення даних на основі комплексного аналізу не лише результатів виконання кожним з досліджуваних завдань методик діагностування та проявів загальної активності дитини, але також здатності налагоджувати ефективні комунікації в групі однолітків в процесі розв'язання проблемних питань та завдань, реакції на конфліктні ситуації, які виникали в процесі роботи та загальний настрій і стан дитини під час експериментальної роботи в групах та індивідуально, вивчити можливості підвищення ефективності роботи за умови представлення завдань у вигляді гри, можливості впровадження у процесі роботи змагальної складової на рівні окремих груп в межах загально класу.

Загалом після проведеної роботи з формування груп та окреслення мети роботи першокласники на етапі проведення з ними безпосередньо

діагностики за визначеними методиками експериментального етапу дослідження були активними та зацікавленими, мали бажання до виконання завдань, були більшою мірою зосередженими на виконанні роботи та уважними, сміливішими, коли ставили питання дорослому та активно обговорювали варіанти черговості виконання.

Також окремо потрібно наголосити, що були виявлені в процесі діагностики продуктивні комунікації між групами учасників діагностування, коли першокласники вже більш активно спілкувалися та розв'язували проблемні питання щодо змісту роботи, обмінювалися враженнями по закінченні роботи над завданнями. За результатами тісної співпраці відбулося налагодження відносин вже в межах класу учасників дослідження.

Таким чином, за спостереженнями на цьому етапі дослідження переважна більшість досліджуваних першокласників, з якими проводилася діагностика, після етапу формування груп та усвідомлення мети як індивідуальної, так і групової роботи, мали позитивний настрій та мотивацію до виконання завдань, коли робота проводилася спільно з однокласниками, до яких дитина мала прихильність та яким довіряла. Можливо зробити висновки, що, коли першокласники відчували підтримку не лише дорослих, але й допомагали один одному вирішувати складні питання в усвідомленні змісту завдань, їх психологічний стан значно поліпшувався, завдання не видавалися їм занадто складними. Така форма роботи виявилася ефективною та продуктивною щодо комплексної діагностики необхідних виділених критеріїв психологічного стану учнів першого класу на етапі їх адаптації до шкільного навчання.

В кінці травня 2023 року було проведено повторний, контрольний зріз та за результатами діагностування отримали кращі результати. Одна дитина (5%) адаптувалася до навчання не в повному обсязі, оскільки має проблеми зі здоров'ям і знаходиться на інклюзивній формі навчання. Але в порівнянні з попереднім дослідженням відчуються значні покращення цієї дитини в навчанні, спілкуванні з однокласниками, навчальному процесі в загальному

та самому стані і поведінці дитини. Такому значному покращенню сприяли перегляд тематичних мультфільмів, проведення ігор, виховних заходів, а також проведена значна за обсягом робота шкільного психолога по зниженню тривожності, а саме було проведено цілий курсу арт-терапевтичних занять, що сприяло прискоренню адаптаційних процесів. Були проведені тренінги в яких батьки брали участь разом зі своїми дітками, що також не аби як вплинуло на такі позитивні результати.

Протокол №1

проведення арт-терапевтичного заняття

ПП: Суржик Л.С.

Місце і умови проведення заняття: Сосницька ОТГ, Сосницька гімназія ім. О.П.Довженка.

Організована (номер заняття 1) спонтанна група.

Категорія: школярі, початкова школа.

Встановлення контакту: контакт був налагоджений.

Готовність до творчої взаємодії: наявність ресурсу для роботи.

Етап роботи:

- 1.Тілесне відреагування
- 2.Емоційна стабілізація
- 3.Образно-символічний
- 4.Сенсоутворюючий, ціннісний

Робота з емоціями:

Методика, яка була запропонована (опис вправи):

Вітання.

Руханка «Зайчики та слоники» Час виконання – 3хв.

Діти були активні та швидко включилися в процес.

Каракулі.

Матеріали для роботи: папір А 3, масляна акварель.

Час виконання: 10хв.

Виконання: Дітям було запропоновано обрати колір, який асоціюється зі стресовою ситуацією. Потім, колір, який асоціюється зі злістю. Слідом – колір, який дарує радість та спокій. Дітям так сподобалось, що їм не хотілось завершувати. Особливості масляної пастелі, її м'якості та вільного руху – вразили школярів.

Створення казки виконали дуже швидко і ефективно.

Висновки і рекомендації: Всі діти, без виключень – отримали задоволення від вправи. Рекомендовано малювати кожного разу на початку заняття аби дати змогу дітям відреагувати емоції.

Когнітивно-емоціональна

Робота з емоціями через техніку «Діалог з тривогою»

Час виконання вправи: 25хв.

Матеріали для виконання вправи: пластилін.

Виконання: «Вам потрібно уявити образ тривоги і використати при цьому пластилін того кольору який асоціюється у вас з тривогою. Виліпіть будь ласка з цих кольорів тривогу».

Тривога прийшла зі своєю метою. Її мета нагадати вам в чому ваша супер сила, хто ваша супер опора, в яких ситуаціях ви були супер героями. Тривога зрозуміла, що ви сильні, у і у вас є підтримка, і ви знаєте до кого можна звернутися, у разі потреби. А тепер тривогу ви відпустили, а замість неї з того ж самого пластиліну зліпіть образ/фігуру. Про що він буде? Що ви відчуваєте?

Коментарі під час виконання вправи. Діти старанно виконували завдання. Група вправно справилася. У всіх дітей вийшли гарні фігури. Труднощів не виникло.

Висновки і рекомендації. Проводити більше роботи з пластиліном. Робота такого роду дає напруження, а потім повне розслаблення. Дітям подобіється.

Вправа: «Лев». Дає повне уявлення про себе, як про сильну особистість. Ця вправа була підкріпленням попередньої – «я сильний», «я супер герой».

Час виконання - 3хв.

Підпис: Суржик Л.С.



Протокол №3

проведення арт-терапевтичного заняття

ППП: Суржик Л.С.

Місце і умови проведення заняття: Сосницька ОТГ, Сосницька гімназія ім. О.П.Довженка.

Організована (номер заняття 3) початкова школа.

Категорія: школярі, початкова ланка.

Встановлення контакту: контакт був налагоджений.

Готовність до творчої взаємодії: наявність ресурсу для роботи.

Етап роботи:

- 1.Тілесне відреагування
- 2.Емоційна стабілізація
- 3.Образно-символічний
- 4.Сенсоутворюючий, ціннісний

Пісочна терапія

Методика, яка була запропонована (опис вправи): піскотерапія

Вправа: «Хто сховався і як знайти?»

Вітання.

Знайомство з піском – 3хв. Дітям було запропоновано доторкнутися до піску пальчиком, потім долонькою, потім намалювати рисочки, коло, хвилі, занурити руки в пісок.

Дітям дуже сподобалося порпатися в піску.

Труднощі в проведенні роботи: Не виявлено

Коментарі під час реалізації методики: Тренер ховає (щоб діти не бачили) позитивну іграшку в пісок. Дітям потрібно знайти мізинчиком правої руки іграшку. Що вона тобі говорить, який в неї характер, який настрій, що він хоче передати? Тепер оберіть вашому герою іграшку, яка допоможе або буде захистом для неї. Діти обирають фігуру. Питання: хто захистив від чого? Обираємо безпечне місце. Презентація безпечного місця.

Введення монстра. Дитина має захистити свої кордони, кордони свого безпечного місця. Назвати свою країну. Об'єкт, який захищає має бути сильнішим від монстра.

Опис продукту творчості: Пісок в лотках, іграшки.

Час виконання: 30 хв.

Питання для обговорення: Які у вас відчуття? Чи приємно працювати з піском? Що нагадує вам цей пісок?

Майбутні перспективи у роботі: продовжувати працювати з піском.

Аналіз роботи: діти вчаться висловлюватися, шукати шляхи вирішення проблем самостійно, знаходитися в обмеженому фізичному просторі (зберігати кордони).

Висновки і рекомендації: Всі діти справилися з поставленим завданням. Дали чітку характеристику своїм героям, придумали назву країнам, обрали захисника та справилися з захистом свого героя від монстра.

Продовжувати роботу у методі піскотерапії.

Руханка: «Тренуємо емоції».

Час виконання - 3хв.

Підпис: Суржик Л.С.



2.2. Підтримка дітей під час дистанційного навчання в початкових класах

Адміністрація Сосницької гімназії імені О.П. Довженка 2022-2023 навчальних роках, у зв'язку з військовими подіями та відсутності належного укриття, була вимушена ввести на місячний термін дистанційну форму навчання для учнів перших класів.

У сучасних умовах в Україні спостерігається швидкий розвиток комп'ютерних технологій, нанотехнологій та робототехніки. Освіта також прогресує відповідно до суспільних вимог. Актуальність цієї проблеми полягає у виникненні суперечностей між соціальними потребами та наявними можливостями їх задоволення в умовах сучасної технологізації всіх сфер життя. Розв'язання цих проблем вимагає від держави спеціальних заходів для створення потужної інформаційної основи освіти, забезпечення якісних кадрів, навчально-методичних матеріалів і технічних ресурсів.

В цьому контексті, дистанційне навчання стає провідною освітньою технологією для досягнення навчальних цілей, враховуючи сучасні вимоги до освіти. Швидкий ріст популярності електронних матеріалів означає, що освітні заклади у всьому світі використовують мережеві технології та

інструменти інформаційних технологій для надання освіти мільйонам учнів і студентів [56].

Дистанційне навчання є процесом індивідуального засвоєння знань, умінь, навичок і пізнавальних методів, переважно в спеціальному віртуальному середовищі, яке функціонує на сучасній основі і взаємодіє з віддаленими учасниками навчального процесу. Віртуальне навчальне середовище використовується як програмна система, що підтримує процеси дистанційного навчання та орієнтована на сам процес навчання. За своєю суттю, мобільне навчання є сучасним трендом у розвитку систем дистанційного навчання, який базується на використанні мобільних телефонів та смартфонів. Проте, ці форми навчання загалом ґрунтуються на платформатизованому навчанні, яке передбачає використання Інтернет-платформ спеціальної освіти. Навчальні матеріали та уроки розробляються викладачами або розробниками платформи згідно з навчальною програмою. Платформатизоване навчання може бути здійснюване як у заочній, так і у очній (змішаній) формі на будь-якому етапі та на будь-якому уроці [71]. Важливо зазначити, що дистанційна форма отримання освіти є добровільною і вимагає подання відповідної заяви від батьків. Тепер для навчання в дистанційній формі необов'язково мати високий рівень навчання (10-12 балів), і будь-який учень може скористатися цією можливістю для реалізації індивідуального освітнього шляху [72].

16 жовтня 2020 року набуло чинності Нове «Положення про дистанційне навчання» [45]. Воно розширює можливості для дистанційного навчання учнів – як за дистанційною формою здобуття освіти, так і при використанні технологій дистанційного навчання в інших формах здобуття освіти. Дистанційна та змішана форми навчання на 2022-2023 навчальний рік регламентуються також наступними законодавчими та нормативними державними документами: стаття 10 Закону України «Про повну загальну середню освіту» [48]; Лист МОН №1-9/501 від 29.09.2021 р. «Про окремі питання організації освітнього процесу під час впровадження заходів із

запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19»; Наказ МОН №1115 від 08.09.2020 р. «Деякі питання організації дистанційного навчання»; Лист МОН № 1-9/609 від 02.11.2020 р. «Щодо організації дистанційного навчання».

Оскільки зараз керівникам освітніх закладів надаються повноваження організувати навчальний процес з використанням змішаних форм навчання, важливо враховувати особливості кожного закладу освіти при розробці детального плану дистанційного навчання. Для цього необхідно враховувати такі складові: визначення відповідальної особи з адміністрації, яка буде відповідати за дистанційне навчання; створення робочої групи, яка буде відслідковувати процес та визначати освітні платформи, що відповідають віковим особливостям учнів та навчальним завданням; організація навчання для педагогічного колективу з освоєння освітніх платформ для дистанційного навчання; складання та затвердження розкладу занять у синхронному та асинхронному режимах; виправлення календарного планування викладачами та розроблення критеріїв оцінювання; передбачення форм оцінювання та контролю в організації дистанційного навчання. Ці кроки допоможуть керівникам освітніх закладів ефективно впровадити дистанційне навчання, враховуючи особливості їхнього закладу та забезпечити успішну організацію навчального процесу [72].

В умовах *запровадження дистанційного навчання в межах початкової освіти* деякі питання умов запровадження нової форми освіти та організації навчальних процесів стали проблемою. Навчання у початковій школі має у своїй основі важливі складові, які мають бути враховані при впровадженні будь-яких форм навчання [10, с. 62] (рис. 2.6):

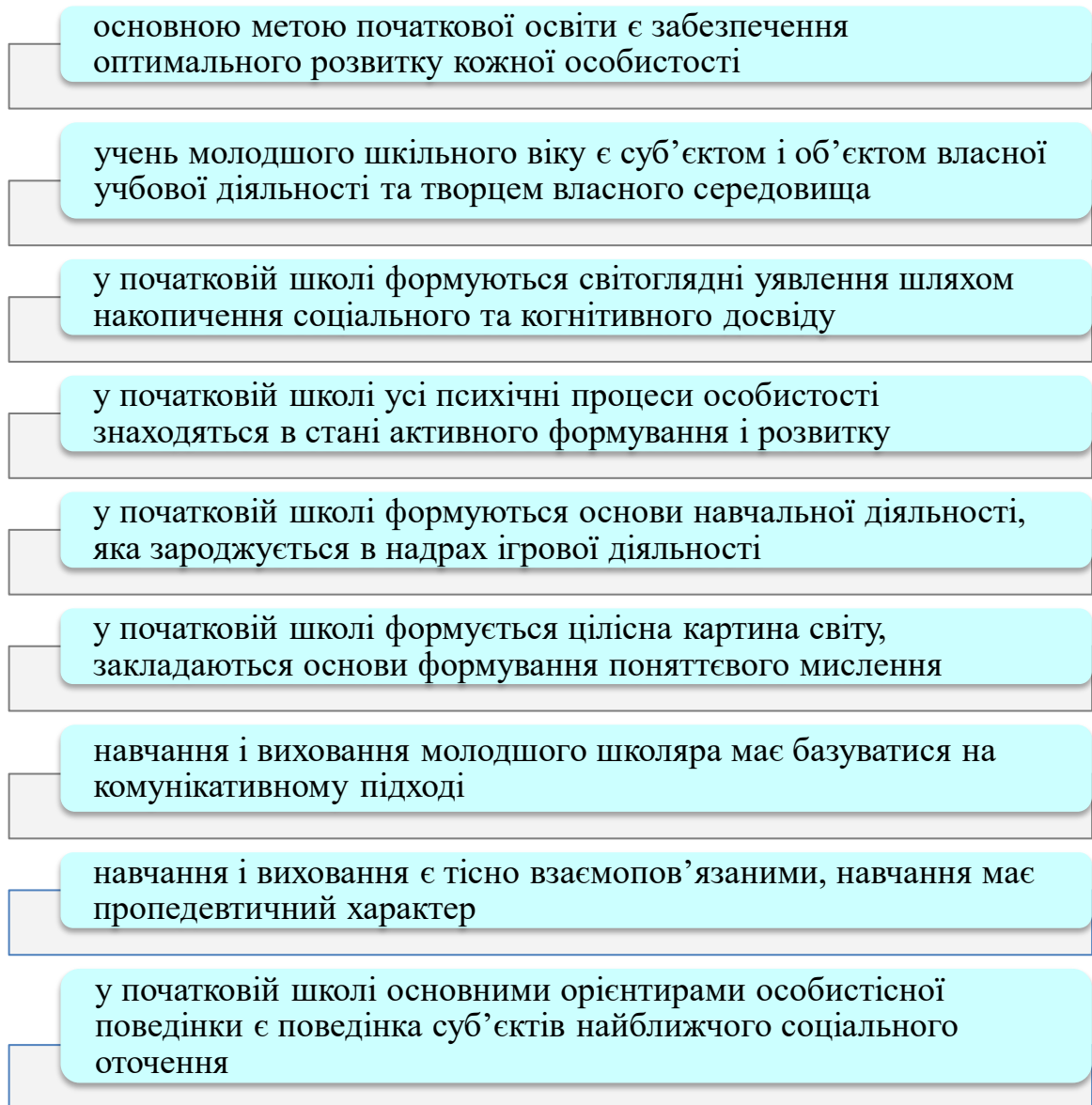


Рис. 2.6. Складові впровадження нових форм навчання в початковій школі

Отже, індивідуалізація (персоналізація) навчання припускає заміну єдиного (уніфікованого) підходу, що вимагає однакового результату від всіх учасників навчання. У початковій школі індивідуально-психологічні особливості учнів мають бути враховані при розробці індивідуальних освітніх програм, стимулюванні мотивації до навчання та сприянні розвитку їх інтелекту, креативності та творчості [56].

Проблемою впровадження дистанційного навчання в початковій освіті, зауважує О. Вихрущ, є необхідність оптимального поєднання індуктивного та дедуктивного шляхів пізнання, залежно від навчального матеріалу, з метою поступового формування навичок дедуктивної діяльності. Умови

дистанційного навчання ускладнюють повноцінне сприймання нового, оскільки вчитель виступає переважно як постачальник готової навчальної інформації, а не як організатор навчально-пошукової діяльності учнів. Це призводить до того, що аудіоуроки в початковій школі стають своєрідними лекціями, оскільки вчителю, через обмежений час і відсутність можливості для зворотного зв'язку, доводиться використовувати найбільш «раціональний» шлях, не враховуючи вікові та індивідуальні особливості молодших школярів у процесі сприйняття та розуміння матеріалу [10, с. 63].

Основні завдання, які вчитель початкової школи має виконувати, включають:

1. *Створення доброзичливої атмосфери:* відсутність живого контакту в процесі дистанційного навчання ускладнює, особливо що стосується початкових класів, сприймання навчального матеріалу учнями. Вчителю в процесі викладання потрібно по можливості підтримувати візуальний контакт, теплий і доброзичливий тон, спілкуватися з учнями з розумінням та емпатією, щоб допомогти їм відчувати себе комфортно під час навчання віддалено. Вчителю потрібно створити комфортне середовище для навчання, яке сприятиме позитивному настрою учнів та забезпечить їм можливість зосереджуватися на навчанні. Вчитель може допомогти учням порадою, як створити робоче місце вдома, яке відповідатиме їхнім потребам та сприятиме зосередженості.

2. *Формування учнівського колективу в умовах онлайн навчання.* Молодші школярі активно розвиваються, перебувають у стадії накопичення життєвого досвіду і сил, тому роль учителя початкової школи полягає в тому, щоб спрямовувати цей досвід на формування гармонійної особистості, вчити аналізувати й узагальнювати отриману інформацію, на основі чого поступово формується світогляд. Молодші школярі не можуть цього зробити самостійно, враховуючи їхні вікові особливості та особливості сучасного суспільства, що нестабільно розвивається, і не дає чітких морально-світоглядних орієнтирів як дітям, так і дорослим. В процесі дистанційного

навчання необхідно проводити відео конференції з учнями, дискусії, спільно планувати подальші дії та організовувати конкурси і вікторини, залучати учнів до спільних віртуальних екскурсій, формувати позитивний емоційний настрій та мотивувати на здобуття знань в цікавій та сучасній формі.

3. *Організація розвивальних завдань.* Дистанційна форма навчання не повинна ставити перешкод перед організацією розвивальних завдань. Вчитель може допомогти учням розвивати критичне мислення, логічні та аналітичні навички, використовуючи цифрові інструменти для створення віртуальних інтерактивних ігор та завдань.

4. *Стимулювання інтересу до навчання онлайн.* Основою цього процесу є використання цифрових інструментів – вчитель повинен володіти базовими цифровими навичками та знати, які цифрові інструменти є найбільш корисними для навчання молодших школярів. Зокрема, можна використовувати онлайн-дошки, відео-конференції, цифрові ресурси для створення інтерактивних уроків тощо.

5. *Індивідуальний підхід до учнів.* Вчителю слід пам'ятати, що кожен учень має свої потреби, здібності та особливості. Тому важливо встановити індивідуальний підхід до кожного учня: давати індивідуальні завдання та рекомендації, а також взаємодіяти з учнями та їх батьками в онлайн-форматі.

6. *Використання інтерактивних методів навчання:* вчителю слід використовувати різноманітні інтерактивні методи навчання, які допоможуть учням активно залучатися до процесу навчання та забезпечать їм можливість спілкуватися та взаємодіяти з однокласниками та вчителем, такі як віртуальні екскурсії, графічні організатори, відеоуроки тощо, щоб зробити процес навчання більш захопливим і цікавим для учнів. Для розвитку інтерактивного навчання вчителі можуть використовувати спеціальні платформи, які дозволяють створювати відеоуроки, веб-квести, віртуальні екскурсії тощо.

7. *Стимулювання самостійності та самоорганізації:* вчителю потрібно стимулювати самостійність та самоорганізацію учнів, надаючи їм можливість самостійно розв'язувати завдання та опановувати початковими

навичками здійснювати контроль свого навчання, для молодших школярів це на попередніх етапах зручніше здійснювати за допомоги батьків.

8. *Додатковий час для поясень.* Вчителю потрібно відвести достатньо часу на пояснення учням вимог до виконання завдань, надати детальні інструкції, а також проілюструвати процес виконання завдання на прикладах. Це стане дієвим засобом усунення зайвого хвилювання учнів, тривожності, нервозності, зайвої втоми та підвищеної емоційності щодо неоднозначності їх позиції учнів у новій формі навчання, оскільки для більшості дітей незрозумілі пояснення вчителя, необхідність самому опанувати складне завдання стає джерелом значного стресу. Важливо допомагати учням розібратися з розкладом уроків і контролювати виконання домашніх завдань. Вчителі можуть використовувати різні інструменти для спілкування з учнями, такі як онлайн-консультації, електронні листування, чати тощо, щоб допомогти учням зрозуміти матеріал і відповісти на їх запитання.

9. Крім того, вчителю необхідно бути готовим до *розв'язання різноманітних проблем*, які можуть виникнути в процесі дистанційного навчання. Наприклад, він повинен мати план дій, який допоможе розв'язати проблеми зі з'єднанням з Інтернетом або з технічними проблемами з комп'ютером та надати фахову пораду батькам молодшого школяра. Такий взаємозв'язок з батьками дитини стане додатковим аргументом для підвищення авторитету вчителя та прикладом для наслідування – опанування батьками нових навчальних ресурсів, які допоможуть дитині у навчанні.

Отже, *роль вчителя в умовах дистанційної форми навчання в початковій школі* полягає у створенні комфортного середовища для учнів, організації процесу навчання, поясненні важливих моментів та тісної співпраці з батьками молодших школярів:

1. Забезпечення розуміння учнями початкової школи, що їхні емоції і почуття повністю зрозумілі та природні в нових умовах навчання та формах дистанційного навчання.

2. Розвиток комунікативних навичок учнів початкової школи через використання віртуальних інструментів, що сприяє взаємодії та спілкуванню між учнями та вчителем.
3. Надання можливості учням початкової школи зосередитися на своїх успіхах та досягненнях, які вони отримали в ході дистанційного навчання.
4. Підтримка інтересу та мотивації до навчання учнів початкової школи через стимулювання творчості та цікавості до нових знань за допомогою нових освітніх технологій та різноманітних цифрових інструментів.
5. Надання можливості для обговорення важливих питань з учнями початкової школи та розв'язання їхніх проблем через інтерактивні вправи та залучення до дискусій, спільних обговорень, планування роботи тощо.

Зв'язок між вчителем початкової школи та шкільним психологом є дуже важливим для успішної адаптації учнів до дистанційного навчання. Основні аспекти взаємодії цих фахівців для досягнення спільної мети адаптації молодших школярів до умов дистанційного навчання наступні:

1. *Співпраця та обмін досвідом*: вчителі початкової школи та шкільний психолог можуть регулярно проводити зустрічі та консультації для обговорення проблем та пошуку спільних рішень. Вони можуть обговорити питання, що стосуються специфічних проблем учнів та способів їх вирішення.

2. *Планування спільних дій*. Вчителі та шкільний психолог повинні зустрітися, щоб обговорити плани роботи з учнями. Вони можуть обговорити питання, що стосуються специфічних проблем учнів та способів їх вирішення, а також поділитися цінними порадами і методиками роботи.

3. *Моніторинг стану учнів*. Вчителі та шкільний психолог повинні спільно моніторити стан учнів і відстежувати їх прогрес. Вони можуть

обговорювати проблеми, з якими зіткнулися учні, та розробляти спільні підходи до їх вирішення.

4. *Розробка індивідуальних підходів.* Вчителі та шкільний психолог повинні працювати разом, щоб розробити індивідуальні підходи до учнів. Наприклад, якщо учень має проблеми з концентрацією, вчителі та шкільний психолог можуть розробити спільний план дій для поліпшення його уваги.

5. *Робота з батьками.* Вчителі та шкільний психолог повинні працювати з батьками, щоб забезпечити належну підтримку учнів у дистанційному навчанні. Вони можуть допомогти батькам зрозуміти, які конкретні проблеми виникають у їх дітей, та запропонувати різні методики, які можуть бути корисними для їх подолання.

6. *Використання додаткових ресурсів:* вчителі та шкільний психолог можуть використовувати додаткові ресурси для підтримки адаптації молодших школярів, такі як онлайн-курси, інтерактивні завдання, відеоуроки, вебінари тощо. Це дозволить створити більш різноманітне та ефективне середовище для навчання та адаптації до дистанційної форми.

7. *Створення сприятливого клімату:* вчителі та шкільний психолог можуть створити сприятливий клімат для учнів початкової школи, що сприятиме їх адаптації до дистанційного навчання. Наприклад, вчителі можуть регулярно проводити онлайн-ігри та конкурси, які допоможуть учням почуватися комфортно та знайомитися один з одним, а шкільний психолог може проводити онлайн-тренінги з психологічної підтримки.

8. *Індивідуальний підхід:* вчителі та шкільний психолог можуть використовувати індивідуальний підхід до учнів залежно від їхніх потреб та особливостей. Наприклад, вчителі можуть надавати додаткову підтримку та допомогу учням з проблемами, які виникають у молодших школярів у зв'язку з адаптацією до нових умов та форм навчання, учням з особливими потребами, використовуючи поради та рекомендації шкільного психолога.

Отже, роль вчителя, психологічної служби школи, батьків та керівництва закладу, тобто всіх учасників процесу в умовах дистанційної

форми навчання в початковій школі, надзвичайно важлива, оскільки саме від їх ефективної взаємодії залежить успішне адаптування учнів до нових форм навчання. Зважаючи на те, що дистанційне та змішане навчання може бути викликом для молодших школярів, необхідно забезпечити підтримку та допомогу їм у процесі адаптації до нових умов навчання на основі якісної взаємодії, планування процесів навчання та виховання, індивідуального підходу до кожного учня на попередньому етапі його адаптації до нових умов та шкільного навчального процесу.

2.3. Аналіз педагогічного досвіду вчителів початкових класів щодо забезпечення психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду

У 2022-2023 навчальному році адаптаційний період у першокласників був особливим та навіть і для досвідчених фахівців він відбувався незвичайно. Так, як проходив в умовах війни, повітряних тривог, перебування в надзвичайних умовах, в чужій країні та онлайн-навчанні, що значною мірою ускладнювало адаптаційний процес та, безумовно, наклало свій відбиток на все навчання. Але вчителі початкових класів доклали максимум зусиль для того, щоб цей період у житті першокласників пройшов успішно та якнайшвидше.

Перш за все, для успішної адаптації велику роль відіграє **правильно створене освітнє середовище**. Шкільний клас, як освітній простір в НУШ відіграє роль не лише місця де діти перебувають під час уроку, він приймає участь і допомагає в процесі навчальної діяльності дітей та у роботі вчителя. Освітній простір умовно розділяють на зони такі, як:

Зона навчально-пізнавальної діяльності – це саме це місце де відбуватиметься основна навчальна діяльність класу, як групова так і індивідуальна. Ця зона обладнується партами, дошкою для навчання та інтерактивною дошкою. Навчально-пізнавальна зона наповнена стендом з розкладом уроків, плакатами, що відображають заплановані заходи класу та

позаурочні заходи, а також календар днів народження учнів. Таке оформлення допомагає дитині відчувати себе частиною команди класу, заздалегідь готуватися до уроку і позакласних занять.

Ігрова зона – місце для активного відпочинку та ігор. Вона обладнана столом для ігор, або це може бути килим, на якому діти зможуть легко та комфортно розміститись. Наповнення ігрової зони передбачає настільні ігри, пазли, конструктори, розвиваючі ігри та інвентар для проведення рухливих ігор. Ігрова діяльність сприяє зниженню психо-емоційної напруги, допомагає встановити контакт педагога з учнями та дітей між собою.

Зона художньо-творчої діяльності – це зона в якій діти реалізують свій творчий потенціал, вона наповнена мольбертами, альбомами для малювання, фарбами, фломастерами, пластиліном, полімерною глиною, кінетичним піском, всім, що потрібне для втілення творчих фантазій учнів. Для виставки робіт учителем встановлюється фліп-чарт, що дає можливість щодня змінювати дитячі роботи і не обділити нікого в увазі. Творча діяльність позитивно впливає на інтелектуальні можливості дитини, а також допомагає знизити емоційне напруження.

Дослідницька зона – це осередок дослідницько-пізнавальної діяльності учнів. В дослідницькій зоні розміщується природничий куток, в якому діти спостерігають за ростом рослин, або можуть створити справжню мурашину ферму для спостереження за життєдіяльністю комах, також в ньому є акваріум з рибками. У цій зоні учні вивчають будову сонячної системи і землі, знайомляться з природними та погодними явищами, тому наповнення осередку стендами, друкованими матеріалами, плакатами, глобусом, макетом сонячної системи і землі та мікроскопом сприятимуть розвитку дослідницьких здібностей дітей.

Тематична зона, або тематичний осередок наповнений матеріалами в відповідності до теми предмету, саме тому ця зона постійно змінює своє оформлення. Вона наповнена універсальними плакатами з абеткою, цифрами, встановити фліп-чарту, що дозволяє з легкістю змінювати тематичні

матеріали. Тематичний осередок спонукає дітей до активної участі в процесі вивчення нового матеріалу.

Класна бібліотека – «острівець знань» де діти можуть знайти книгу відповідно до теми уроку, а також мають можливість наповнити міні бібліотеку власними книжками котрі прочитали на дозвіллі, тим самим поділитися здобутими враженнями і знаннями з однокласниками.

Осередок вчителя – це безпосередньо робоче місце вчителя, яке він облаштовує, оформлює і наповнює за власним смаком. Облаштування осередку вчителя передбачає зручний стіл і стілець, шафу для дидактичних матеріалів, або стелаж з контейнерами куди помістяться всі необхідні робочі засоби. Робоче місце вчителя повинен бути розміщений таким чином, щоб він міг спостерігати за дітьми у всіх зонах класу. Не буде зайвим наповнити цей осередок квітами, сувенірами від учнів, а також дипломами і грамотами, що прикрашатимуть стіну.

Зона відпочинку створена для того щоб учні могли поспілкуватись між собою та вчителем, пограти в ігри і просто відновити сили. Обладнавши цю зону м'яким кріслами пуфами, чи просто застеливши м'який килим з подушками, створюється невимушена атмосфера, саме в цьому місці можна дізнатись про настрої і самопочуття дітей, тому тут є доцільним розміщення «дошки настрою», що допоможе вчителю спостерігати та реагувати на зміни настрою учнів в продовж навчального дня.

Основною новацією початкової школи, що також допомагає швидко адаптуватися до освітнього процесу, є **інтегративний підхід**, коли навчальний матеріал інтегрується в змісті споріднених предметів (на прикладі одного об'єкту чи явища дається поняття з різних навчальних предметів).

Завдяки цьому в учня складатиметься цілісна картина навколишнього світу. Навчання стає цікавим та успішним.

Полегшенню адаптації сприяє й те, що нова школа працює на засадах **«педагогіки партнерства»**, яка полягає в спілкуванні, взаємодії та співпраці між учителем, учнем і батьками.

“Учитель має бути твоїм другом. Це – аксіома. Як дитина може бути на уроці, сприймати певну інформацію, якщо вона вчиться у людини, яку боїться? Цього не повинно бути. Якщо ти людину сприймаєш як друга, тоді інформація засвоюється краще і цікавіше”.

«Якщо вчитель став другом дитини, якщо ця дружба осяяна благородним захопленням, поривом до чогось світлого, розумного, у серці дитини ніколи не з'явиться зло», – писав Василь Сухомлинський.

Учні, батьки та вчителі, об'єднані спільними цілями та прагненнями, є добровільними й зацікавленими співниками, рівноправними учасниками освітнього процесу, відповідальними за результат.

«Кожна дитина неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія Нової школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками».

Щоденні **проведення ранкових кіл** допомагають зробити період адаптації легким та цікавим. Метою ранкових кіл є створення позитивної атмосфери в учнівському колективі на весь навчальний день у школі. Під час проведення ранкових кіл діти знайомляться з тематикою дня, діляться власним досвідом, обмінюються щоденними новинами. Ранкові кола складаються з вітання, обмін інформацією, групове заняття, щоденні новини. Значення ранкових кіл: створення спільноти, розвиток навичок спілкування, розвиток соціальних навичок, створення позитивного настрою, удосконалення академічних навичок.

Вчитель кожного ранку **зустрічає учнів** і вітається з ними так як вибере дитина, це може бути плескання в долоні, вітання за руку, «дай п'ять», «танцюй або співай», «обійми мене». Це дає можливість психологічно

підтримати учнів, зменшити тривожність та прискорити процес адаптації до нового середовища.

Також, педагог визначає схильності та здібності дитини до тих чи інших предметів для цілеспрямованого розвитку. Учні залучають до різного роду ігор, реалізації дослідницьких проєктів, групових занять тощо. Для пришвидшення адаптації у своїй діяльності вчителі використовують різні дидактичні ігри, зокрема **ігри на знайомство**. Вони дозволяють швидко познайомитися, згуртувати колектив та весело з користю провести час.

Проведення різних **свят, тематичних зустрічей** сприяють і прискорюють адаптаційні процеси у дітей, підбадьорюють і надихають учнів, а також об'єднують та згуртовують колектив.

Вчителі початкових класів намагаються якнайбільше **проводити часу разом**. Вони залучають учнів до створенню коладжів на різну тематику «Мій клас», «Наше хобі», спільних проєктів, походів, екскурсій, ігор, конкурсів, змагань, що сприяють адаптації до нового колективу і навчанні в школі.

Шкільний психолог відіграє величезну роль в адаптації першокласників. Основною метою **психологічного супроводу** є формування у першокласників характеристик психологічно здорової особистості.

Психологічний супровід учнів першого класу полягає в:

- спостереження за першокласниками;
- дослідження процесу адаптації за допомогою психодіагностики;
- індивідуальні бесіди з учителями перших класів;
- виявлення «контрольної групи» – учнів у яких виникли труднощі в процесі адаптації;
- дослідження причин труднощів адаптації у дітей «контрольної групи»;
- індивідуальне консультування учителів і батьків по результатах дослідження.

Також, для успішної адаптації першокласників велику роль відіграє **співпраця з батьками**. *«Тільки разом з батьками, спільними зусиллями*

вчителі можуть дати дітям велике людське щастя», - наголошував Василь Сухомлинський.

Вчителі початкових класів проводять різні форми робіт співпраці з батьками. Це можуть бути проведення анкетувань та батьківських зустрічей-тренінгів, ігор або змагань із спільною участю батьків, запрошують батьків долучатися до спільних походів, оскільки сімейна атмосфера відіграє велику роль у вихованні та адаптації дитини. В сім'ю школяр несе свою радість і невдачі, роздуми і сумніви. Якщо дитина швидко адаптувалася до школи та добре навчається, то в цьому велика заслуга, також, її батьків, бо вони є першими помічниками, вихователями і консультантами для своєї дитини.

Для швидкої адаптації і психологічного розвантаження дитини вчителі початкових класів у своїй повсякденній роботі широко використовують **метод похвали та заохочення**. Хвалять і заохочують наліпками, написами, словами підтримки і похвали; учнів за роботу на уроці, навіть якщо написані «каракулі» – дитина дуже-дуже старалася. Оскільки основною метою є навчити, показати, розвивати дитину, підтримувати та формувати мотивацію пізнання, а не карати за помилки, а також надати підтримку першокласникам під час адаптаційного періоду.

Отже, незважаючи на складні умови, вчителі початкових класів у своїй педагогічній діяльності використовують різні прийоми і методи для швидкої та успішної адаптації першокласників, всебічно сприяють психолого-педагогічній підтримці учнів в цей складний період їхнього життя.

2.4. Рекомендації вчителям, батькам під час адаптаційного періоду першокласників

Роль початкової освіти є достатньо вагомою, оскільки саме у початковій школі, а особливо на перехідному етапі між дошкільним та шкільним дитинством закладається фундамент вихованості й освіченості людини, відбувається опанування предметними та ключовими

компетентностями, а особливо формуються світоглядні позиції дитини щодо наступних етапів опанування знаннями та загалом життєдіяльності.

Основні рекомендації педагогам щодо адаптаційного періоду першокласників:

1. Основним завданням вчителя перших класів на сучасному етапі розвитку освіти в Україні є створення комфортного навчального середовища для учнів на основі особистісно-орієнтованих підходів. Така побудова освітнього процесу в першому класі загальноосвітніх закладів має стати основою для впровадження надалі інших форм навчання, освітніх методів та технологій. Індивідуальний підхід до кожного учня має стати мотивацією для учнів до адаптації у шкільному навчальному закладі та буде заохочувати першокласників до опанування складним для них навчальним матеріалом.
2. Повтор змісту завдань має відбуватися по декілька разів, враховуючи вік дітей та відсутності у них стійких навичок побудови діалогів та правильного мовлення.
3. Застосування інтерактивних технологій, коли діти на уроках мають бути об'єднані в малі групи: пари, трійки та четвірки відповідно етапу проведення заняття, що зумовлює більш тісні комунікації всередині таких груп та активне залучення кожної дитини в процес підготовки до втілення ігрової ситуації. Такі навчально-виховні дії сприяють також кращому засвоєнню поданої на розгляд теми та опануванню узгодженості дій в колективі однолітків, можливість висловлювати пропозиції та ідеї під час гри, коли педагог уникає ситуації подачі готового матеріалу, спонукаючи дітей до самостійного та колективного дослідження, активізуючи пізнавальну діяльність всередині окремих груп та в загальній взаємодії.
4. Педагогом, при спільній діяльності з дітьми, мають бути підготовлені всі наочні матеріали та естетично оформлений кабінет відповідно теми гри, підготовлені атрибути чи залучені елементи імпровізації.

5. Психологічний мікроклімат має бути максимально комфортним для проведення занять. Діти повинні активно залучалися до роботи, допомагати один одному в процесі освітньої та ігрової діяльності.
6. Пізнавальні аспекти заняття: вчити спостерігати за явищами та об'єктами; розвивати мисленнєві та комунікативні здібності дітей; стимулювати самостійну діяльність за ретельного контролю з боку педагога.
7. Виховна цінність заняття: робота в групах сприяє розвитку комунікативності, формує критичне мислення, повагу до думок інших на основі аналізу тематики запропонованого матеріалу, розвиває правильність граматичної побудови мовлення, навчає позитивному ставленню до самостійних висловлювань стосовно запропонованої ситуації та розв'язання проблем в колективному обговоренні.
8. На занятті якомога частіше має бути присутній музичний супровід, що загалом створювало б комфортне навчальне середовище, спонукало дітей до спільної діяльності, викликало зацікавленість у темі заняття та створювало загальну атмосферу довіри та безпеки.
9. Повинні використовуватись також усні прийоми, читання, розповіді про художні твори, розучування віршів, бесіди у підготовці до проведення ігор, створення медіа-продуктів у спільній діяльності, проведення нестандартних уроків у формі: рольових ігор, квестів, створення міні-проектів, дискурсів, участі дітей в обговоренні проблемних питань уроків та складанні планів наступних занять.
10. Необхідним є врахування особистісно-орієнтованого спрямування сучасної освіти. На занятті педагог обов'язково має знайти індивідуальний підхід до кожної дитини. Діти ж загалом мають максимально зацікавитися запропонованим форматом заняття та тематикою, яка є основою спільної ігрової діяльності.

11. Наприкінці заняття потрібно запропонувати дітям висловити свої міркування стосовно їх спільної роботи та пропозиції щодо наступних занять (здійснення рефлексії).
12. Діти мають поводитися дисципліновано, але мати можливість активно висловлювати пропозиції та ідеї стосовно гри, активно спілкувалися між собою, ставити питання, висловлювати побажання стосовно організації заняття та тем запропонованих для колективної діяльності, що є основним показником якісної побудови заняття та правильної організації з боку педагога.

Основні рекомендації батькам щодо адаптаційного періоду першокласників:

1. Рекомендується батькам на системній основі підтримувати емоційний стан дитини, враховуючи, що перехід до нового навчального закладу є стресовим для неї.
2. Необхідно контролювати режим дня дитини, включаючи час для навчання, гри, відпочинку та сну, щоб забезпечити організованість та стабільність життєдіяльності першокласника в нових умовах.
3. Рекомендовано батькам забезпечувати відкриту комунікацію з вчителями, спілкуватися про потреби, прогрес та досягнення їхньої дитини. Необхідним є стимулювати обмін досвідом між батьками та педагогами, з метою виявлення найефективніших підходів до роботи з адаптації дитини до шкільного навчального закладу, працювати разом як команда, визнаючи важливу роль кожного учасника в процесі навчання та розвитку дитини. Це також містить взаємну повагу до поглядів і досвіду кожного учасника.
4. Батьки разом із вчителями мають працювати над забезпеченням консистентності у впровадженні нових освітніх технологій в контексті просвітництва серед батьків у їх необхідності та ефективності та залучення їх до освітнього процесу у якості дієвих помічників, оскільки домашні завдання у першому класі відсутні, а потреба у поясненнях

дитині складних моментів з боку батьків залишається. Це допоможе дитині краще адаптуватися до шкільного навчання та комфортно почувати себе у класі. Педагоги повинні адаптувати підходи та використання нових освітніх технологій відповідно до потреб дітей, виходячи з необхідності практики обговорення підходів з дітьми на уроках, цікавлячись, що саме їм подобається більше, а що важко для сприймання дитини в першому класі. Батькам також слід бути залученими в цей процес, оскільки вони часто мають глибоке розуміння властивостей та потреб своєї дитини.

5. Необхідним є стимулювати обмін досвідом між батьками та педагогами і фахівцями психологічної служби закладу освіти, з метою виявлення найефективніших підходів до навчання і виховання, працювати разом як команда, визнаючи важливу роль кожного учасника в процесі навчання та розвитку дитини. Це також містить взаємну повагу до поглядів і досвіду кожного учасника.
6. Необхідним є на системній основі відвідувати семінари або робочі зустрічі, на яких педагоги та батьки можуть обмінятися ідеями, стратегіями та проблемами, що виникли під час адаптаційного етапу першокласників, обговорюючи не тільки педагогічні, а також психологічні аспекти навчання дитини. Потрібно постійно шукати нові підходи та стратегії для вдосконалення впровадження освітніх технологій, з огляду на розвиток нових досліджень в цій області та досвіду батьків у спілкуванні з дитиною на теми шкільного навчання, її мотивації та задоволеності навчанням у шкільному колективі.
7. Необхідно також фіксувати та аналізувати прогрес дитини, використовуючи гнучку та зрозумілу самій дитині систему оцінювання, яку батьки можуть застосовувати вже у позашкільному вихованні дитини, щоб виявляти сильні сторони, слабкості та області для додаткового вдосконалення роботи та співпраці. Систематичне оцінювання навіть найменшого прогресу дитини в навчанні, щоб

відстежувати її розвиток та вносити корективи у процес на етапі адаптації першокласника до школи. Рекомендовано батькам практикувати позитивне підкріплення та позитивно оцінювати зусилля та досягнення дитини в навчанні. Рекомендується батькам надавати емоційну підтримку та визнання успіхів дитини, навіть у випадку незначних досягнень.

8. Необхідно створювали сприятливу навчальну атмосферу вдома, забезпечували доступ до необхідних навчальних матеріалів та ресурсів.
9. Потрібним є підтримувати дитину в участі у позашкільних заходах на системній основі, які сприяють її соціалізації. Успішній адаптації у школі та загально активізації пізнавального інтересу.
10. Варто створювати позитивну атмосферу щодо школи, розповідати про цікаві аспекти навчання та можливості, які вона відкриває для майбутнього.

При реалізації такого освітнього процесу методистам, вихователям та вчителям необхідно також вміти розробляти (формувати) та реалізовувати, у тому числі спільно з батьками програми розвитку універсальних навчальних дій, зразків та цінностей соціальної поведінки, проектувати ситуації та події, що розвивають здібності та ціннісну сферу дітей, а також враховувати істотний аспект інформації, забезпечувати її розуміння та переживання на кожному з етапів освітнього процесу. Потрібним є навчити батьків сприймати підходи до контролю освітнього процесу та прогресу дитини як частину більшої системи допомоги, що включає такі аспекти, як психологічна та емоційна підтримка. Вони повинні мати чіткі уявлення щодо важливості питань не тільки навчання дитини, опанування знаннями, але й необхідності підтримувати її емоційний добробут, важливість створення позитивного середовища для навчання та виховання як у школі, так і вдома. Необхідно чітко визначити ролі та відповідальність кожного учасника процесу – педагогів, психологів та батьків. Це допоможе уникнути непорозумінь та конфліктів. Враховуючи ці основні положення взаємодії всіх

учасників процесу навчання та виховання дитини в першому класі, можливо створити ефективне навчальне середовище, яке допоможе дитині розвивати свої здібності та успішно адаптуватися до середовища загальноосвітнього закладу.

Висновки до другого розділу

У другому розділі було здійснено експериментальну роботу з діагностування учнів перших класів та визначення загального психологічного стану першокласників на етапі адаптації їх до шкільного навчання. Підбір діагностичних засобів здійснювався з урахуванням предмета емпіричного дослідження, показників валідності та надійності кожного методу та придатності їх використання в дослідницькій групі учнів перших класів. Для діагностування було обрано наступні методики: Тест Керна Йірасика – виявлення загальних рівнів адаптації, психічного розвитку дитини, вмінь слухати та виконувати завдання за зразком, мислення, довільність психічної діяльності; Тест «Маски» (за Т. Марцинковською) – діагностика емоційного розвитку першокласника; Методика «Школа звірів» (Н. В'юнова, К. Гайдар) – виявлення наявності психологічного захисту та дослідження його механізмів на ранньому етапі розвитку, шкільні неврози, знаходити причини та способи їх усунення; Тест тривожности (Р. Темпл, М. Дорки, В. Амен) – визначення рівня тривожности дитини молодшого шкільного віку. Діагностика проводилася на основі розподілу досліджуваних учнів 1-А класу на групи по 3-4 учасники та індивідуально. Загальний результат за всіма методиками групи учасників складає в середньому 7,85 бала, що відповідає середньому рівню адаптації учнів першого класу досліджуваної групи до шкільного навчання. Потрібно наголосити, що були виявлені в процесі діагностики продуктивні комунікації між групами учасників діагностування, коли першокласники вже більш активно спілкувалися та розв'язували проблемні питання щодо змісту роботи, обмінювалися враженнями по закінченні роботи над завданнями. За результатами тісної співпраці відбулося налагодження відносин вже в межах

класу учасників дослідження. За результатами повторного зрізу адаптації дітей до школи отримали кращі результати за попереднє дослідження. Лише в однієї дитини адаптаційні процеси проходять із затримкою, так як, цей учень знаходиться на інклюзивній формі навчання у зв'язку зі станом здоров'я. Цьому сприяла тісна співпраця з психологом та батьками.

Було проаналізовано можливості та підходи до підтримки учнів початкових класів в умовах дистанційного навчання та виявлено, що дистанційне навчання є індивідуальним процесом набуття знань, умінь, навичок, способів пізнавальної діяльності, насамперед у спеціальному середовищі, що функціонує на сучасній основі, опосередкований віддаленими учасниками навчального процесу. Роль вчителя в умовах дистанційної форми навчання в початковій школі полягає у створенні комфортного середовища для учнів, організації процесу навчання, поясненні важливих моментів та тісної співпраці з батьками молодших школярів. Також важливим є тісна співпраця вчителя та психологічної служби закладу освіти, особливо на етапі адаптації першокласників до шкільного навчання.

Досвід роботи вчителя початкової школи щодо забезпечення психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду полягає в створенні належного освітнього середовища; впровадженні інтегрованого підходу навчання; реалізації педагогіки партнерства; зустрічі дітей вчителем; проведення ранкових кіл та різноманітних ігор на знайомство; проведенні тематичних зустрічей і свят; проведенні часу разом екскурсії, походи, створення колажів; постійного психологічного супроводу; тісній співпраці з батьками; проведенням виховних заходів; використання методу заохочення та похвали.

Рекомендації вчителям та батькам під час адаптаційного періоду першокласників сформовані на основі результатів теоретичного та практичного дослідження проблем адаптації дитини до шкільного навчання та враховують необхідність використання вчителями особистісно-орієнтованих підходів до навчання та виховання першокласників, створення

комфортного та цікавого для дитини навчального середовища на основі оформлення класу, використання широкого ряду наочних матеріалів та музичного супроводу, ігрових методів, коли у створених вчителем ігрових ситуаціях на основі реальних ситуацій, дитина може проявити себе, розкрити свій потенціал та навчитися прийомам самооцінювання свого прогресу. Психологічний мікроклімат має бути максимально комфортним для проведення занять. Діти повинні активно залучалися до роботи, допомагати один одному в процесі освітньої та ігрової діяльності. Вчителі та психологічна служба закладу освіти має проводити просвітницьку роботу з батьками по їх залученню до впровадження в освітній процес нових технологій та форм навчання та працювати разом як команда, визнаючи важливу роль кожного учасника в процесі навчання та розвитку дитини. Це також містить взаємну повагу до поглядів і досвіду кожного учасника. Враховуючи ці основні положення взаємодії всіх учасників процесу навчання та виховання дитини в першому класі, можливо створити ефективне навчальне середовище, яке допоможе дитині розвивати свої здібності та успішно адаптуватися до середовища загальноосвітнього закладу.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі здійснено теоретичне обґрунтування і практична перевірка умов забезпечення психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду. Отримані результати дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і стали підставою для формулювання висновків.

На основі вивчення наукової літератури за темою роботи розкрито сутність поняття адаптації до школи як психолого-педагогічної проблеми. З'ясовано, що адаптаційні процеси, зумовлені засвоєнням нових норм шкільного життя збільшують психофізіологічне напруження та створюють типові кризові ризики для особистісного зростання. Це зумовлює необхідність створення відповідного освітнього середовища та надання першокласникам відповідної психолого-педагогічної підтримки для сприяння шкільній адаптації та запобігання дезадаптації дітей. Психологи визначають ці процеси адаптації дитини до школи як багатогранне явище і критеріями успішності процесу адаптації в школі першокласників з одного боку являється результативність навчальної діяльності, а з іншого – психологічний стан, емоційне самопочуття, відсутність внутрішнього напруження чи дискомфорту у дитини.

Представлено характеристику особливостей розвитку першокласників та проаналізувано особливості роботи вчителя у першому класі та визначено, що успішна адаптація першокласника до навчання в школі є комплексом компонентів, який охоплює всі основні сфери розвитку дитини: інтелектуальну, емоційну, вольову, соціальну, морфологічну, психічну та фізичну сфери, які раціонально розглядати як оптимальне поєднання впливів усіх складових, а період початкової освіти дитини є центральним у процесі її соціального розвитку. На вчителів початкових класів покладено важливе завдання – окрім уміння навчати та передавати знання дітям, дуже важливо створити для них позитивний мікроклімат, комфортне навчально-виховне середовище в межах загальноосвітнього закладу у тісній співпраці із

батьками молодших школярів, особливо на першому етапі шкільної освіти – в перших класах.

Організовано та проведено емпіричне дослідження особливостей адаптації учнів першого класу. Підбір діагностичних засобів здійснювався з урахуванням предмета емпіричного дослідження, показників валідності та надійності кожного методу та придатності їх використання в дослідницькій групі учнів перших класів. Для діагностування було обрано наступні методики: Тест Керна Йірасика – виявлення загальних рівнів адаптації, психічного розвитку дитини; Тест «Маски» (за Т. Марцинковською) – діагностика емоційного розвитку першокласника; Методика «Школа звірів» (Н. В'юнова, К. Гайдар) – виявлення наявності психологічного захисту; Тест тривожности (Р. Теммл, М. Дорки, В. Амен) – визначення рівня тривожности першокласників на етапі адаптації до школи. Діагностика проводилася на основі розподілу досліджуваних учнів 1-А класу на групи по 3-4 учасники та індивідуально. Загальний результат за всіма методиками групи учасників складає в середньому 7,85 бала, що відповідає середньому рівню адаптації учнів першого класу досліджуваної групи до шкільного навчання. Дітей мають підвищену тривожність, страхи, що пов'язано з військовим станом, необхідністю перебування в укритті, запровадженням місячної дистанційної форми навчання у 2022-2023 навчальних роках саме для учнів першого класу. В процесі діагностики були виявлені продуктивні комунікації між групами учасників діагностування, коли першокласники вже більш активно спілкувалися та розв'язували проблемні питання щодо змісту роботи, обмінювалися враженнями по закінченні роботи над завданнями. За результатами тісної співпраці відбулося налагодження відносин вже в межах класу учасників дослідження.

Визначено підходи до психолого-педагогічної підтримки дітей під час дистанційного навчання і забезпечення умов психолого-педагогічної підтримки першокласників під час адаптаційного періоду та проаналізовано досвід роботи вчителів Сосницької гімназії імені О.П. Довженка, а саме

Кривицької Валентини Василівни стаж роботи 33 роки, Бурої Людмили Василівни стаж роботи 14 років та Фараон Наталії Андріївни стаж роботи 10 років початкової школи, які полягають у наступному: створенні належного освітнього середовища; впровадженні інтегрованого підходу навчання; реалізації педагогіки партнерства; зустрічі дітей вчителем; проведення ранкових кіл та різноманітних ігор на знайомство; проведенні тематичних зустрічей і свят; проведенні часу разом (екскурсії, походи, створення колажів; постійного психологічного супроводу; тісній співпраці з батьками; проведенням виховних заходів; використання методу заохочення та похвали. Дистанційне навчання є індивідуальним процесом набуття знань, умінь, навичок, способів пізнавальної діяльності, насамперед у спеціальному середовищі, що функціонує на сучасній основі, опосередкований віддаленими учасниками навчального процесу. Роль вчителя в умовах дистанційної форми навчання в початковій школі полягає у створенні комфортного середовища для учнів, організації процесу навчання, поясненні важливих моментів та тісної співпраці з батьками молодших школярів. Також важливим є тісна співпраця вчителя та психологічної служби закладу освіти, особливо на етапі адаптації першокласників до шкільного навчання.

Розроблено рекомендації вчителям та батькам для роботи під час адаптаційного періоду першокласників на основі результатів теоретичного та практичного дослідження проблем адаптації дитини до шкільного навчання, які враховують необхідність використання вчителями особистісно-орієнтованих підходів до навчання та виховання першокласників, створення комфортного та цікавого для дитини навчального середовища на основі оформлення класу, використання широкого ряду наочних матеріалів та музичного супроводу, ігрових методів, коли у створених вчителем ігрових ситуаціях на основі реальних ситуацій, дитина може проявити себе, розкрити свій потенціал та навчитися прийомам само оцінювання свого прогресу. Психологічний мікроклімат має бути максимально комфортним для проведення занять. Діти повинні активно залучалися до роботи, допомагати

один одному в процесі освітньої та ігрової діяльності. Вчителі та психологічна служба закладу освіти мають проводити просвітницьку роботу з батьками по їх залученню до впровадження в освітній процес нових технологій та форм навчання та працювати разом як команда, визнаючи важливу роль кожного учасника в процесі навчання та розвитку дитини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Альохін М. М. Тьюторський супровід соціального розвитку учнів початкової ланки приватної школи як інноваційна соціально-педагогічна технологія. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського*, 2020. № 2. С. 87-94.
2. Аналітичний огляд «Можливості для реалізації соціально-емоційного навчання в рамках реформи «Нова українська школа» (Feasibility Study on Opportunities for SEL within New Ukrainian School Reform) / Гриневич Л., Дрожжина Т., Глоба О. та інші; за заг. ред. Л. Гриневич, С. Калашнікової. Київ, «Видавнича група «Шкільний світ», 2021. 312 с.
3. Андрєєва К.А. Шляхи формування дружніх взаємовідносин в учнівському колективі молодших школярів : кваліфікаційна робота / Херсонський державний університет. Херсон, 2021. 51 с.
4. Басюк Н.А. Партнерська взаємодія вчителя Нової української школи з батьками молодших школярів. Актуальні проблеми та перспективи дошкільної освіти в сучасному освітньому просторі: збірник наук.-метод. праць / за ред. О.О. Максимової, М.А. Федорової. Житомир: ФОП Левковець, 2019. С. 7-10.
5. Березовська Л.І., Смоляк М.А. Психологічні особливості адаптації школярів до навчання. *Вісник Національного університету оборони України*, 2014. Вип. 4. С. 162-167.
6. Бех І.Д. Виховання особистості : підруч. для студ. вищ. навч. закл. К.: Либідь, 2008. 848 с.
7. Бех І.Д. Молодший школяр у вікових закономірностях. *Початкова школа*, 2015. № 2. С. 1-3.
8. Бібік Н.М. Нова українська школа: poradnik для вчителя / за ред. Н.М. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2018. 160 с.

9. Бондаренко З.П., Шляхова А.В. Вплив стосунків у колективі на особистісний розвиток молодших школярів. *Молодий вчений*, 2020. № 8.1 (84.1). С. 11-15.
10. Вихрущ В.О. Дистанційне навчання і реформування початкової освіти:уроки карантину. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, 2020. №70. Т. 1. С. 61-66.
11. Гармаш Л.С. Психофізіологічне забезпечення адаптації до навчання молодших школярів із зони безумовного відселення : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2002. 20 с.
12. Герлянд Т. Педагогічна підтримка дитячої обдарованості. *Стратегія інноваційного розвитку обдарованості в системі проектування виховного процесу*: зб. наук. праць за матеріалами всеукр. наук.-практ. конф. / Академія педагогічних наук України; Інститут обдарованої дитини; редкол.: В.О.Киричук, Н.В.Лук'янчук. К.:ІОД, 2010. 56 с.
13. Державний стандарт початкової освіти. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/derzhavni-standarti> (дата звернення: 16.01.2023).
14. Дзеблюк Ю. Педагогічна підтримка адаптації молодших школярів до умов освітнього розвивального середовища. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. Педагогічні науки*. 2016. № 1 (1). С. 44-51.
15. Драган А.О. Розвиток міжособистісних відносин дітей молодшого шкільного віку. *Науковий вісник МНУ ім. В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 1. С. 117-120.
16. Забродський М.М. Вікова психологія : навч. посіб. К.: Академія, 2002. 103 с.
17. Загадковий світ емоцій. Розвиток емоційної сфери дошкільників / Упоряд. І. В. Молодушкіна. 2-ге вид. Харків: Вид. група «Основа», 2011. 207 с.

18. Карлаш І.М. Адаптація школярів до навчальної діяльності при переході з початкового до базового середнього рівня освіти : кваліфікаційна робота / Чернівецький Національний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2021. 125 с.
19. Кисла О.Ф., Кулажко М.А. Особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку до умов освітньо-виховного простору. *Інноваційна педагогіка*, 2019. Вип.15. Т.1. С. 101-104.
20. Козігора М. А. Психологічна готовність дитини до навчання в школі. *Інноваційна педагогіка : наук. журн.* Одеса, 2019. Вип. 16. Т. 2. С. 65-68.
21. Колесова Г. Діагностика адаптації першокласників. *Методичне забезпечення. Психолог*, 2010. Випуск 407-408. С. 3-18.
22. Котенко І.С. Педагогічна підтримка адаптації першокласника до освітнього простору початкової школи. *Андрогогічний вісник*. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2019. Вип. 10. С. 125-131.
23. Кравчук Л. Особливості шкільної адаптації першокласників. *Сучасна школа України*. Шкільний світ, 2013. № 9. С. 4–16.
24. Красіцька Ю. Психологічна готовність дошкільників до шкільного навчання : кваліфікаційна робота / Львівський державний університет внутрішніх справ; Інститут управління, психології та безпеки. Львів, 2022. 49 с.
25. Кривчикова О., Лясота Т. Психомоторний стан як фактор адаптації учнів початкових класів до умов навчання в школі. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2008. №2. С. 162-164.
26. Куліш М.О., Лимар Ю.М. Формування дитячого колективу. *Modalități conceptuale de dezvoltare a științei moderne : colecțiedelucrăriștiințifice «ΛΟΓΟΣ» cu materiale conferinței științifice și practice internaționale*. Vol.3. București: Platformaeuropeană aștiinței, 2020. 127 p.

27. Лемешева Т.Є., Подавільнікова І.М. Етапи соціалізації дитини: підготовка до школи та адаптація першокласників. *Таврійський вісник освіти*, 2013. № 4. С. 270-278.
28. Лісовець О.В. Врахування особливостей кризи семи років у формуванні психологічної готовності дитини до школи. *Наукові записки. Серія «Психологопедагогічні науки»* / за ред. проф. Є.І Коваленко. Ніжин НДУ ім. М. Гоголя. 2015. № 4. С. 161-165.
29. Максим О.В. Вплив психічних станів учнів на процес адаптації першокласників. *Нові технології навчання* : наук. зб. Київ: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2012. Вип. 72. С. 34-40.
30. Москалик С.В. Створення безпечного освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти : методична розробка. Недогарки, 2022. 49 с.
31. Надьон В.П. Психологічні особливості учнів початкової школи. *Харківський осінній марафон психотехнологій (каталог психотехнологій; тези доповідей)* : матеріали III міжрегіональної наук.-практ. конф. ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Харків: Діса плюс, 2019. С. 166-168.
32. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja / za zag. red. N.M. Bibik. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.
33. Нова українська школа: poradnik dla vchitelja / pid zag. red. N.M. Bibik. К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
34. Олійник І.В., Ноженко Ю.М. Феномен психологічної готовності дітей до навчання у школі в психолого-педагогічній літературі. *Вісник Університету ім. А. Нобеля. Серія : Педагогіка і психологія*. 2017. № 2. С. 84–89.
35. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. К.: Академвидав, 2005. 448 с.
36. Павелкін Р.В., Цигипало О.П. Дитяча психологія : навч. посіб. К.: Академвидав, 2008. 432 с.

37. Пікульська, С.В., Зобенько, Н.А. Вплив психологічного комфорту на ефективну соціалізацію та навчальну успішність молодших школярів. *Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка-2019»* : зб. матеріалів XXI Всеукраїнської наукової конференції молодих учених / гол. редкол.: О.В. Черевко. Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2019. С. 314-316.

38. Поліщук С.А. Вольові якості у молодших школярів. *Початкова школа*, 2000. №2. С. 40-41.

39. Порадник з питань організації освітнього процесу в початкових класах закладів загальної середньої освіти / уклад. М. Ю. Кірик та ін. *Матеріали інструктивно-методичної наради «Початкова освіта в нових реаліях: досвід, ризики та перспективи»*. Ужгород: ЗІППО, 2022. 81 с.

40. Пристинський В.М., Пристинська Т.М., Ахременко І.В. Соціально-педагогічні умови адаптації учнів молодшого шкільного віку до навчання в процесі фізкультурної діяльності. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*, 2013. № 6 (59). С. 151-159.

41. Пристинська М.С. Врахування індивідуальних психофізіологічних особливостей молодших школярів у навчально-виховному процесі. *Всеукраїнська газета для вчителів початкових класів «Початкова освіта»*, 2014. № 3 (723). URL: <http://ukped.com/statti/teorija-navchannja/5964-individualni-psykhofiziologichni> (дата звернення: 18.02.2023)

42. Приходько Ю.А. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі. Київ: Радянська школа, 1987. 128 с.

43. Прищепа О. Психологічні особливості адаптації молодших підлітків до навчання в основній школі. *Вісник Інституту розвитку дитини*, 2015. Вип. №35. С.149-154.

44. Про затвердження методичних рекомендацій щодо адаптаційного періоду для учнів першого класу у Новій українській школі : Наказ Міністерства освіти і науки України від 20.08.2018 № 923. URL:

<https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-adaptacijnogo-periodu-dlya-uchniv-pershogo-klasu-u-novij-ukrayinskij-shkoli>
(дата звернення: 19.01.2023).

45. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013. №466 в редакції від 16.10.2020. № z0941-20. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text> (дата звернення: 22.02.2023).

46. Про Національну стратегію розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі: Указ Президента України від 25.05.20 № 195/2020. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/195/2020#Text> (дата звернення: 18.02.2023).

47. Про освіту: Закон України в редакції від 24.09.2022. № 2457-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 18.01.20223).

48. Про повну загальну середню освіту: Закон України в редакції від 01.07.2022. № 2315-IX. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#n135> (дата звернення: 22.02.2023).

49. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18.05.19 № 286/2019. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 18.02.2023).

50. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/249613934> (дата звернення: 18.01.2023).

51. Ревасевич І.С. Психологічна структура і динаміка особистісної адаптованості учнів загальноосвітніх шкіл : автореф. дис. на здоб. наук. ступ.

канд. псих. наук; Прикарпатський Нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2007. 20 с.

52. Редько В. Вікові особливості учнів початкової школи як передумова компетентісно орієнтованого навчання іноземних мов: досвід інтерпретації результатів аналізу. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 2017. Вип. 23 (2). С. 264-276.

53. Розлуцька Г., Драч А. Педагогічна взаємодія з батьками учнів у реалізації педагогіки партнерства у концепції «нова українська школа». *Педагогічні інновації у фаховій освіті*, 2019. Вип. 10. С. 157-162.

54. Рубан В. Вікові особливості фізичного розвитку учнів початкових класів сільських загальноосвітніх шкіл. *Спортивний вісник Придніпров'я*, 2016. № 3. С. 184-188.

55. Сабол Д.М. Психологічний комфорт учнів молодшої школи як один із чинників успішного навчання. *Міський науково-методичний семінар «Дидактичні умови фундаменталізації змісту освіти в старшій школі в умовах профільного навчання»* / Інститут педагогіки НАПН України. Київ, 2014. URL: <https://ippo.kubg.edu.ua/wp-content/uploads/2014/05/Сабол-Д.-М..pdf> (дата звернення: 18.02.2023).

56. Семеніхіна О. В. Нові парадигми у сфері освіти в умовах переходу до Smart-суспільства. URL: <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN23/13sovpds.pdf> (дата звернення: 25.02.2023).

57. Соломенко Л.І. Екологія людини : навч. посіб. Київ: «Центр учбової літератури», 2016. 120 с.

58. Стан фізичного розвитку дітей молодшого шкільного віку / Носко М.О., Горошко Ю.В., Носко Ю.М., Гришко Л.Г. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т.Г. Шевченка*. Вип.107. Т. 3. Чернігів: ЧНПУ, 2013. С.88-90.

59. Створення ситуації успіху як інноваційний підхід в роботі з обдарованими дітьми / Керсова І. І., Захарчук Л. В., Максименко Н. В.,

Омельчук О. С. *Центр професійного розвитку педагогічних працівників ВМР*. URL: https://mmk.edu.vn.ua/uploads/images/articles/pochatkova/vchutel/2014/zh_22.pdf (дата звернення: 18.02.2023).

60. Сущенко А.В. Гуманізація навчальних взаємин у всіх ланках шкільної життєдіяльності. *Початкова школа*, 1998. № 9. С. 29-30.

61. Тест Керна-Йірасика (діагностика готовності до школи). На урок. URL: <https://naurok.com.ua/test-kerna-yirasika-diagnostics-gotovnosti-do-shkoli-124629.html> (дата звернення: 18.02.2023).

62. Тудоран Д.Д. Адаптація першокласників до навчання у школі : кваліфікаційна робота / Ізмаїльський державний гуманітарний університет. Ізмаїл, 2022. 126 с.

63. Фрадинська А.П. Психологічні особливості розвитку особистості молодшого школяра : зб. наук. праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2014. № 1. С. 125-128.

64. Фролова Л.Б. Психологічний вплив дитячо-батьківських відносин на соціальну адаптацію молодших школярів : дис. канд. психол. наук. Сєверодонецьк, 2019. 200 с.

65. Фурдак О.О. Психолого-педагогічні умови успішної адаптації першокласників в умовах нової української школи : кваліфікаційна робота / Херсонський державний університет. Херсон, 2020. 50 с.

66. Цуркан Т.Г., Руміга Т.О. Соціальне партнерство школи та сім'ї в умовах нової української школи. *Теорія і методика професійної освіти*, 2019. Вип. 16. Т. 1. С. 153- 156.

67. Чаговець А. Педагогіка партнерства: як успішно взаємодіяти з сім'єю молодшого школяра. *Молодь і ринок*, 2020. №6-7 (185-186). С. 62-66.

68. Черезова І.О. Психологія життєвих криз особистості : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів. Бердянськ: БДПУ, 2016. 193 с.

69. Черепаня Н.І. Педагогічні детермінанти готовності дитини до навчання у школі. *Науковий вісник Ужгородського національного*

університету. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2013. Вип. 27. С. 225-229.

70. Шевцова Г.Г. Молодий шкільний вік: традиції та інновації в дослідженнях : зб. наук. праць Херсонського державного університету. *Педагогічні науки*, 2015. Вип. 68. С. 134-138.

71. Широков Д. Платформатизація освітнього процесу під час дистанційного та змішаного навчання в школі. *Міжнародний науковий журнал «Крааль науки»*. Секція: педагогіка та освіта, 2021. №5. С. 247-253.

72. Шпильова В. Як організувати дистанційне або змішане навчання: план дій вчителя. *Всеосвіта*. URL: <https://vseosvita.ua/news/yak-orhanizuvaty-dystantsiine-abo-zmishane-navchannia-plan-dii-vchytelia-45034.html> (дата звернення: 25.02.2023).

73. Яновська Т.А. Особливості особистісного розвитку молодшого школяра у інтегрований освіті. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/10379/1/24.Яновська.pdf> (дата звернення: 21.01.2023).

74. Яструб О. Шкільна адаптація першокласників. *Acta Paedagogica Volynienses*, 2021. № 3, С. 172–177.

75. Berk E.L. Psihologija cjeloživotnog razvoja. Zagreb: Naklada Slap, 2008. 920 s.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Тест Керна Йірасика [67]

Тест «Малюнок людини»

Завдання. «Намалюй людину, як ти вмієш». Під час малювання неприпустимо поправляти дитину («ти забув намалювати вуха»), дорослий мовчки спостерігає.

Оцінювання.

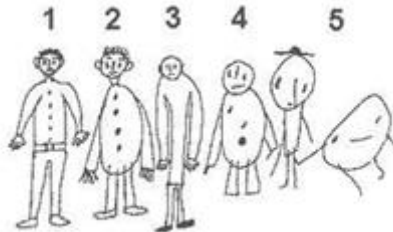
1 бал: намальована чоловіча постать (елементи чоловічого одягу), є голова, тулуб, кінцівки; голова з тулубом з'єднується шиєю, вона не повинна бути більшою за тулуб; голова менша за тулуб, на голові – волосся, можливий головний убір, вуха; на обличчі – очі, ніс, рот; руки мають кисті з п'ятьма пальцями; ноги відігнуті (тобто є ступня або черевик); фігура намальована синтетичним способом (контур цільний, ноги і руки ніби ростуть з тулуба, а не прикріплені до нього).

2 бали: виконання всіх вимог, крім синтетичного способу малювання, або якщо присутній синтетичний спосіб, але не намальовані 3 деталі: шия, волосся, пальці; обличчя повністю є промальованим.

3 бали: фігура має голову, тулуб, кінцівки (руки і ноги намальовані двома лініями); можуть бути відсутніми: шия, вуха, волосся, одяг, пальці на руках, ступні на ногах.

4 бали: примітивний малюнок з головою і тулубом, руки і ноги не промальовані, можуть бути у вигляді однієї лінії.

5 балів: відсутність чіткого зображення тулуба, немає кінцівок; каракулі.



Копіювання фрази з письмових букв

Завдання. «Подивися, тут щось написано. Спробуй переписати так само тут (показати нижче написаної фрази), як зможеш».

На аркуші напишіть фразу великими літерами, перша буква – велика: Він їв суп.

Оцінювання.

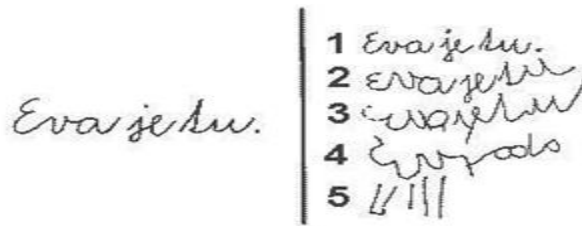
1 бал: добре і повністю скопійований зразок; букви можуть бути трохи більшими ніж у зразку, але не в 2 рази; перша літера – велика; фраза складається з трьох слів, їх розташування на аркуші горизонтальне (можливо невелике відхилення від горизонталі).

2 бали: зразок скопійовано розбірливо; розмір букв і горизонтальне положення не враховується (літери можуть бути більші, рядок може йти вгору або вниз).

3 бали: напис розбитий на три частини, можна зрозуміти хоча б 4 літери.

4 бали: зі зразком збігаються хоча б 2 літери, розрізняється рядок.

5 балів: нерозбірливі каракулі, черкання.



Продовження додатку А

Змальовування точок

Завдання. «Тут намальовані точки. Спробуй намалювати поруч такі ж». У зразку 10 точок знаходяться на рівній відстані одна від одної по вертикалі і по горизонталі.

Оцінювання

- 1 бал:** точне копіювання зразка, допускаються невеликі відхилення від рядка або стовпця, зменшення малюнка, неприпустиме збільшення.
- 2 бали:** кількість і розташування точок відповідають зразку, допускається відхилення до трьох точок на половину відстані між ними; точки можуть бути замінені кружечками.
- 3 бали:** малюнок у цілому відповідає зразку, по висоті або ширині не перевищує його більше, ніж у 2 рази; число точок може не відповідати зразку, але їх не повинно бути більше 20 і менше 7; допустимо розворот малюнка навіть на 180 градусів.
- 4 бали:** малюнок складається з точок, але не відповідає зразку.
- 5 балів:** каракулі, черкання.



Після оцінки кожного завдання всі бали узагальнюються.

Якщо дитина набрала в сумі за всіма трьома завданнями:

3-6 балів – у неї високий рівень готовності до школи;

7-12 балів – середній рівень;

13 -15 балів – низький рівень готовності, дитина потребує додаткового обстеження інтелекту та психічного розвитку.

Загальний результат тесту - це сума балів за всі завдання. Кращою буде найменша сума, гіршою - найбільша.

ДОДАТОК Б

Тест «Маски» (за Т. Марцинковською) [68]

Мета: визначити емоційний стан дітей віком від 5-ти років. Обладнання: чотири маски з паперу (гарний і поганий настрій, намагання керувати і підкорюватись).

Інструкція: «Подивись на ці обличчя. Як ти вважаєш, яке обличчя у тебе буває найчастіше, коли ти бачиш дітей своєї групи? (Перед дитиною викладають чотири маски, після чого вона обирає одну з них.) На кого з дітей ти зазвичай дивишся ось так? (Це запитання ставиться дитині щоразу, коли по черзі показуються їй кожна із масок.)».

Обробка та інтерпретація результатів емоційного стану дитини в групі відображається у виборі маски з певним настроєм під час відповіді на перше запитання. Підраховується, скільки разів дитина обрала маски з гарним і поганим настроєм під час відповіді на запитання: «На кого з дітей ти зазвичай дивишся ось так?»

Якщо дитина задоволена своїми стосунками в групі, то кількість масок, на яких зображена радість, значно перевищує решту масок.

Якщо дитина обирає більше «негативних» масок, то це може свідчити про те, що дитина не бажає спілкуватися з однолітками, вона не зацікавлена цим.

Дитина-лідер може бути незадоволена своїм статусом, якщо вона претендує на вище місце в групі, або намагається будувати взаємини з кимсь із тих дітей, які не підкорюються їй як лідерові.

Також серед таких дітей можуть бути виявлені діти, які *спокійно ставляться до свого положення в групі*, не намагаються спілкуватися, а також діти, які важко це переживають.

Крім того слід підрахувати і кількість масок, обраних дітьми, які відображають *намагання керувати або підкорюватись*, що також є важливим показником емоційного стану дитини в групі однолітків.

ДОДАТОК В

Методика «Школа звірів» (Н. В'юнова, К. Гайдар) [69]

Діагностика може проводитися як у груповій, так і в індивідуальній формі.

Матеріали: аркуш паперу, кольорові олівці.

Попередня підготовка Психолог: Зараз ми з вами помандруємо у чарівний ліс. Сядьте зручно, розслабтеся, заплющте очі. Уявіть, що ми опинилися на сонячній лісовій галявині. Послухайте, як шумить листя над головою, м'яка трава торкається ваших ніг. На галявині ви бачите «Школу звірів». Погляньте довкола. Які звірі вчать в цій школі? А який звір — учитель? Чим займаються учні? А якою твариною є ви? Що при цьому відчуваєте? Проживіть ці відчуття в собі. Ви можете побути ще деякий час у «Школі звірів», поки я рахуватиму до 10, а потім розплющте очі. Ви побували у «Школі звірів». Тепер візьміть олівці й папір і спробуйте намалювати те, що бачили. Погляньте уважно на свій малюнок і знайдіть ту тварину, якою могли б бути ви. Поряд із нею поставте «х» або букву Я.

Інтерпретація.

Розміщення малюнка на аркуші. Ближче до верхнього краю аркуша — трактується як висока самооцінка, як невдоволеність своїм статусом у колективі, недостатність визнання. Положення малюнка в нижній частині — невпевненість у собі, низька самооцінка.

Контури фігур. Аналізуються за наявністю або відсутністю виступів (наприклад, щитів, панцирів, голок), чіткістю промальовуваних і затемнених ліній, що означає захист від оточення. Агресивна — якщо виконана в гострих кутах; зі страхом або тривогою — якщо присутнє затемнення контурної лінії; з побоюванням, підозрілістю — якщо поставлені щити, завіси.

Натиск. При оцінці ліній необхідно звернути увагу на натиск. Стабільність натиску свідчить про стійкість, слабкий натиск — про прояв тривожності, дуже сильний — про напруженість. На тривожність може вказувати розірваність ліній, обведення, сліди стирання.

Наявність деталей, що відповідають органам чуттів, — очі, вуха, рот. Відсутність очей свідчить про неприйняття інформації, зображення вух (тим більше великих і детально промальованих) указує на зацікавленість в інформації, особливо у тій, яка стосується думки інших про себе. Розтулений, заштрихований рот — легкість виникнення страхів. Зуби — ознака вербальної агресії.

Аналіз якості і взаємодії персонажів показує особливості комунікативних стосунків. Велика кількість героїв, які вступають у різні стосунки один з одним (грають, зображені в навчальній діяльності тощо), і відсутність ліній між ними свідчить про сприятливі взаємини з однокласниками. В іншому випадку можна припускати труднощі в побудові контактів з іншими учнями.

Характер стосунків між твариною-вчителем і твариною, яка зображає дитину. Необхідно з'ясувати, чи немає протиставлення між ними. Як розташовані фігури вчителя й учня стосовно один одного?

Зображення навчальної діяльності. У разі відсутності зображення навчальної діяльності можна припустити, що школа приваблює дитину позанавчальною стороною. Якщо ж немає учнів, учителя, навчальної або ігрової діяльності, малюнок не зображує школу тварин або людей, то можна зробити припущення, що у дитини не сформувалася позиція учня, вона не усвідомлює своєї позиції як школяра.

Колірна гама. Яскраві, життєрадісні тони вказують на сприятливий емоційний стан дитини у школі. Похмурі тони можуть свідчити про неблагополуччя і пригнічений стан.

ДОДАТОК Г

Тест тривожности (Р. Теммл, М. Дорки, В. Амен) [68]

Методика призначена для визначення рівня тривожності дитини молодшого шкільного віку. Експериментальний матеріал – 14 малюнків, кожний з яких відображає певну типову для життя молодшого школяра ситуацію. Кожний малюнок виконано у двох варіантах: для дівчинки (та для хлопчика Обличчя дитини не вимальоване, а лише контур голови. Кожний малюнок доповнений двома зображеннями дитячої голови, що за розмірами точно відповідає контурам обличчя на малюнку. На одному із двох зображень – усміхнене обличчя, на іншому – сумне. Малюнки демонструють дитині в чітко визначеному порядку один за одним. Бесіда відбувається в окремій кімнаті. Показуючи дитині малюнок, дослідник дає інструкцію.

Інструкція

1. Гра з молодшими дітьми. «Як ти думаєш, яке обличчя буде у дитини: веселий чи сумне? Він (вона) грає з малюками».
2. Дитина і мати з немовлям. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) гуляє зі своєю мамою і малюком».
3. Об'єкт агресії. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне?»
4. Одягання. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини? Він (вона) одягається».
5. Гра зі старшими дітьми. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) грає зі старшими дітьми».
6. Вкладання спати на самоті. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) йде спати».
7. Умивання. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) у ванній».
8. Догана. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне?»
9. Ігнорування. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе?»
10. Агресивний напад. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне?»
11. Збирання іграшок. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) прибирає іграшки».
12. Ізоляція. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе?»
13. Дитина з батьками. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: веселе або сумне? Він (вона) зі своїми мамою і татом».
14. Їжа на самоті. «Як ти думаєш, яке обличчя буде в цієї дитини: сумне чи веселе? Він (вона) їсть».

Продовження додатку Г

Щоб уникнути персеверативних виборів у дитини в інструкції чергуються визначення обличчя. Додаткові питання дитині не задаються. Вибір дитиною відповідного обличчя і словесні висловлювання дитини можна зафіксувати в спеціальному протоколі.

Особливо високе проєктивне значення щодо цього мають малюнки серії 4, 6, 14 та 2, 7, 9, 11. Діти, які нечітко пояснюють ці малюнки, з більшою ймовірністю отримають високий ІТ (індекс тривожності). Кількісний аналіз може бути виражений як у балах, так і у відсотках. $IT = (\text{кількість емоційно-негативних виборів} / 14) \times 100 \%$

Рівні:

Слабкий — бали: 0–1; ІТ: 0–7,2 %.

Середній — бали: 2–5; ІТ: 14,3–35,7 %.

Добрий — бали: 6–7; ІТ: 42,9–50 %.

Високий — бали: 8 і більше; ІТ: 57,1 % і більше.

Протокол до тесту

ПІБ дитини _____

Вік дитини _____, група _____

Номер і зміст малюнка	Висловлювання дитини	Вибір дитини	
		веселе обличчя	сумне обличчя
1. Гра з молодшими дітьми			
2. Дитина і мати з дитиною			
3. Об'єкт агресії			
4. Одягання			
5. Гра зі старшими дітьми			
6. Укладання спати на самоті			

Номер і зміст малюнка	Висловлювання дитини	Вибір дитини	
		веселе обличчя	сумне обличчя
7. Умивання			
8. Догана			
9. Ігнорування			
10. Агресивний напад			
11. Збирання іграшок			
12. Ізоляція			
13. Дитина з батьками			
14. Їжа на самоті			

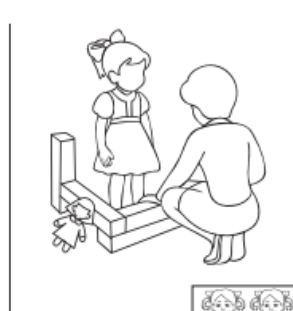
Варіанти для дівчаток



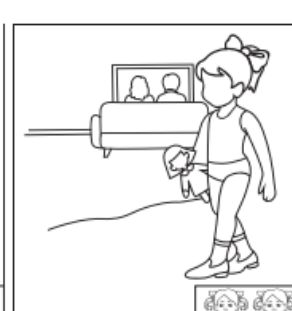
Мал. 1



Мал. 2



Мал. 5



Мал. 6



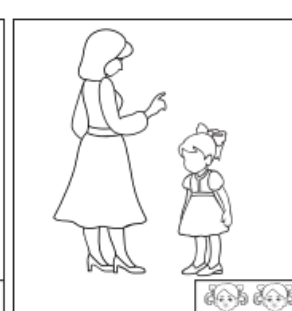
Мал. 3



Мал. 4



Мал. 7



Мал. 8



Мал. 9



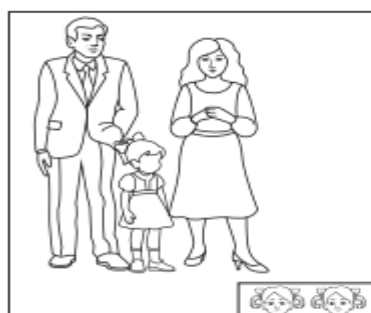
Мал. 10



Мал. 11



Мал. 12



Мал. 13



Мал. 14

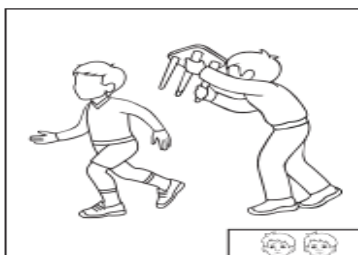
Варіанти для хлопчиків



Мал. 1



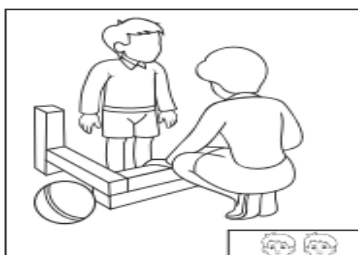
Мал. 2



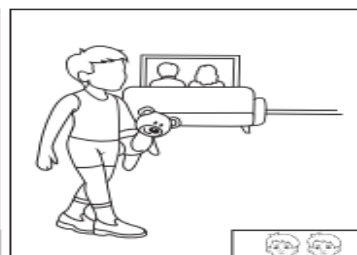
Мал. 3



Мал. 4



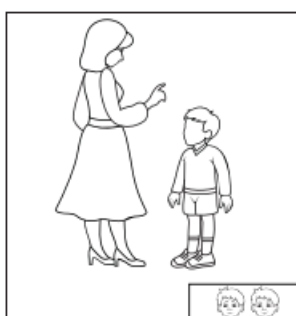
Мал. 5



Мал. 6



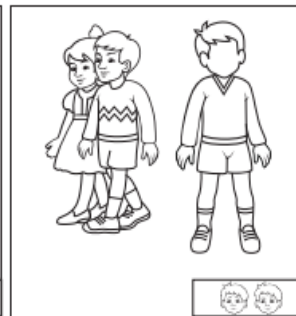
Мал. 7



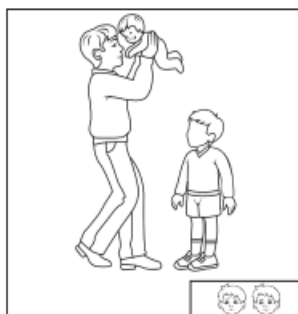
Мал. 8



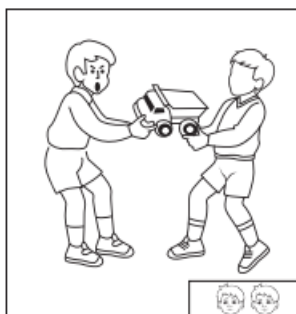
Мал. 11



Мал. 12



Мал. 9



Мал.10



Мал. 13



Мал. 14

ДОДАТОК Д

Таблиця Д.1

Результати діагностики рівнів адаптації учнів 1-А класу

№ п\п	Ім'я учасника	Методика №1 (бали)					Методика №2 (бали)
		МЛ	ЗФ	ЗМ	Всього	Загально за рівнями	
						3	3
1	Даринка	2	1	2	5	3	3
2	Влад	3	4	2	9	2	2
3	Олена	5	4	4	13	1	2
4	Микола	2	3	3	8	2	1
5	Мирослава	3	4	3	10	2	3
6	Андрій	4	4	5	13	1	1
7	Денис	3	2	3	8	2	2
8	Настя	3	3	4	10	2	2
9	Дмитро	2	4	2	8	2	1
10	Микита	3	3	5	11	2	2
11	Артем	1	2	1	4	3	3
12	Дмитро	3	4	3	10	2	1
13	Наталка	2	3	4	9	2	3
14	Єгор	3	3	3	9	2	2
15	Юля	4	5	4	13	1	1
16	Катя	5	4	5	14	1	1
17	Оля	3	3	2	8	2	1
18	Марія	2	1	2	5	3	2
19	Вікторія	1	2	2	5	3	3
20	Сергій	3	5	5	13	1	2
	Середній показник (бали)					1,8	1,85

Таблиця Д.2

№ п\п	Ім'я учасника	Методика №3 (бали)	Методика №4 (бали)	Загально за всіма методиками (балів)	Показник рівнів адаптації
		3	3	12	
1	Даринка	2	3	11	високий
2	Влад	2	2	8	середній
3	Олена	2	2	7	середній
4	Микола	1	1	5	низький
5	Мирослава	3	3	11	високий
6	Андрій	1	1	4	низький
7	Денис	2	2	8	середній
8	Настя	3	2	9	середній
9	Дмитро	2	2	7	середній
10	Микита	2	2	8	середній
11	Артем	3	3	12	високий
12	Дмитро	1	1	5	низький
13	Наталка	2	2	9	середній
14	Єгор	3	2	9	середній
15	Юля	1	2	5	низький
16	Катя	1	1	4	низький
17	Оля	3	1	7	середній
18	Марія	2	3	10	високий
19	Вікторія	3	2	11	високий
20	Сергій	2	2	7	середній
	Середній показник (бали)	2,05	1,85	7,85	середній